

Algimantas Valantiejus

Racionalumo problema sociologijoje (I)

Santrauka. Šio straipsnio tikslas – konceptualiai nuskaidrinti racionalumo problemą sociologijoje, papildomai svarstant sociologijos ir filosofijos sąveikos aptariamoje srityje klausimus. Teigiama, kad racionalumo problema sociologijoje neatskiriama nuo racionalumo problemos filosofijoje, todėl specifines abiejų dalykų problemas reikia analizuoti ne atskirai, o kartu. Abiejų dalykų istorijose – trumpesnėje sociologijos ir ilgesnėje filosofijos – randame analogijų ir paralelizmų. Paralelizmai rekomenduoja skverbtis į bendrosios kilmės problemų genealogiją neapsiribojant paskirų dalykų vidinės sandaros analitika. Čia pateikiamoje pirmoje straipsnio dalyje konkrečiai nagrinėjama racionalumo ir normatyvumo tarpusavio santykio problema ir šio probleminio santykio nepaisymo socialinių mokslų metodologijose implikacijos – neopracologinės epistemologinio natūralizmo ir reliatyvizmo tendencijos.

Pagrindiniai žodžiai: racionalumas, prasmės adekvatumo kriterijai, a priori problema, normatyvumas, natūralizmas, reliatyvizmas.

Key words: rationality, the criteria of meaning adequacy, the problem of the a priori, normativity, naturalism, relativism.

I. Racionalumo problema, apie kurią verta žinoti

„Tik kritinis kelias dar lieka atviras.“

(KANTAS 1982; 582)

I. 1. Sociologiniai racionalumo problemos aspektai

Ar galima, o jei galima, tai kaip galima tinkamai apibrėžti ir nuosekliai vartoti žodį *racionalumas*; tarkim, dalykinėje sociologijos srityje, kurios sąvokinė istorija yra prieštaringa, – didele dalimi būtent dėl skirtingų *mokslinio racionalumo* sampratų? Požiūriai į *proto*, *supratingumo*, *racionalumo*, *racionalizacijos* sampratą skiriasi. Šios sampratos – normatyvinės. „Racionalumas“, viena vertus, randasi

iš įprastų dalykų – konkrečių praktinio racionalumo bruožų, socialinės sąveikos prasmių, įsitikinimų, įsipareigojimų; kita vertus, šiuos praktinius bruožus su-objektyvina (brūkšnelis simboliškai skiria *subjektyvią* ir *objektyvią* puses), normatyviškai apimdama dar ir būtino sąryšio požymius, kuriuos Durkheimas vadino *socialiniais faktais*.

Racionalūs, neracionalūs, iracionalūs,

aracionalūs (apie pastaruosius kalba loginiai empiristai, nuosekliai ieškoję ne normatyvinių, o neutralios racionalaus mokslo kalbos¹) žmonių elgsenos komponentai tarp savęs susipynę, o iki-predikatiniai racionalumo pasiskirstymo gyvenamajame pasaulyje bruožai, kuriais remiantis konstruojami vadinamieji *antrosios tvarkos* (teoriniai) racionalumo apibrėžimai, yra netolygūs. Optimaliausias analizės žingsnis – tyrimo dalyką *apriboti*.²

Dar prieš pradėdami *apriboti*, t.y. *dėstyti tezes*, – iškart po *santraukos* ir *pagrindinių žodžių* – pakankamai gerai nutuokiame, kad dėl jų, kaip ir dėl *santraukos* bei *žodžių*, nekils diskusijų, nes tokios yra norminės minties judėjimo konvencijos sociologijoje. Tas pat – ir filosofijoje: „Jei kas panorėtų filosofijoje dėstyti tezes, dėl jų niekuomet nekiltų diskusijų, kadangi visi sutiktų su jomis“ (Wittgenstein 1995b; 178).

Vadovaudamiesi taupiomis konvencijomis rekomenduosime pirmąją tezę: racionalumo problema *sociologijoje* neatskiria-

ma nuo racionalumo problemos *filosofijoje*. Specifines abiejų dalykų *problemas*, kurias iš akių išleidžia arba labai abstrakti, arba techniškai sterili *mokslinio racionalumo* sampratos, reikia analizuoti ne atskirai, o kartu. Abiejų dalykų istorijose – trumpesnėje sociologijos ir ilgesnėje filosofijos – randame „panašių“ epistemologinių ir metodologinių problemų, „analogiškų“ klausimų, „paralelizmų“ bei „simetrijų“. Paralelizmai rekomenduoja skverbtis į bendrosios kilmės problemų *genealogiją* neapsiribojant paskirų dalykų vidinės sandaros *analitika*.

Filosofai pirmieji išdėsto racionalias *pirmųjų pradų* ir *principų* tezes. Racionalumo ir logikos jungtis ilgainiui įgauna koherentišką *monizmo* formą. Tęstinumo požiūriu, tai yra gerai: *racionalumo* tezės tampa *racionalizmo* tezėmis.³ Monistinė forma užpildoma empiriniu turiniu ir pavadinama *moderniojo tikslingo racionalumo*, arba (nelygu socialinė apibrėžiančiojo padėtis) *Vakarų biurokracijos*, postulatu.

¹ Carlos Hempelis, apibūdindamas savo požiūrį į Th. Kuhno mokslinio tyrimo kaip racionalios procedūros koncepciją, pažymi, kad aracionalumas (nelaikytinas iracionalumu) kvalifikuotinas kaip kriterijų aibė, siejama su latentiskai funkcinėmis praktikomis, kurios būdingos funkcionalizmo teorijoms socialinių mokslų srityje (Hempel 2001b; 391).

² „Apibrėžti, pačia fundamentaliausia mokslinė prasme, – tolygu apriboti. Taigi apibrėžimų paskirtis yra identifikuoti reiškinį ribas, arba terminų bei sąvokų taikomumo apimtį“ (Suppe 2000; 76). Be abejo, *apriboti* atsižvelgiant į tikėtinus formalistinių procedūrinių apribojimų trūkumus, kuriuos tinkamai apibendrina retorinis Roberto Nozicko klausimas: „Ar instrumentinio racionalumo pakanka?“ (Nozick 1993; 133).

³ Ir filosofai racionalistai, ir filosofai empiristai, konvenciniu *tezių dėstymo* požiūriu, yra *racionalistai*, badantys pagrįsti pažinimo *tikrumų* betarpiškais evidencijomis: „Nuo Descartes'o dauguma filosofų priėmė prielaidą, kad visas pažinimas yra pagrįstas duomenimis, betarpiškai duotais individualiam protui. Descartes'o požiūriu, atskaitos taškas yra aiškūs įsitikinimai, kuriais negalima abejoti; britų empiristų požiūriu, tai yra ne teiginių formos duotybės, kaip suvokiniai, išpūdžiai, jusliniai duomenys, neinterpretuoti patyrimo dalykai. Empiristams ir Descartes'ui būdingas bendras įsitikinimas, arba prielaida, kad tik tai, kas yra prote arba betarpiškai jam duota, yra pažįstama tiesiogiai, be išprotavimų. Kad ir kokio pažinimo mes siektume, tai turi būti pagrįsta tuo, kas yra tikra ir betarpiška, subjektyvu ir asmeniška.“ (Davidson 2004; 2).

Tai šviesesnė racionalumo tezių istorijos pusė. Kita pusė – tamsesnė. *Filosofinės* tezės ilgainiui tampa *sociologinėmis*. Tai nėra blogai: „vienam nueinant, kitam parinant“. Universalius filosofinius principus dėl *objektyvaus* pažinimo statuso keičia sociologinės konvencijos, remiančios *lokalaus* žinojimo statusą. Negerai galbūt yra tai, kad dviejų kalbinių žaidimų – filosofijos ir sociologijos – tarpusavio mainuose laimi ne kuri nors viena iš jų, bet „nepažįstama trečioji“. Dviejų tezių sandūroje, siaurame ir nepažiniame sąsiauryje, užstringa abejoms istorijoms svarbios *supratingumo* ir *adekvataus prasmės kriterijaus* problemos.⁴

Filosofijos ir sociologijos problemų istorijos požiūriu, *minimizuojami* – o tai nėra tik šalutinė čia postuluojamų tezių tema – *normatyvumo* ir *racionalumo* tarpusavio santykio klausimai. Iš karto atkreiptinas dėmesys į *formalistines* minimizacijos tendencijos ištakas, vadintinas (remiantis išskirtiniu *metodologiniu* moderniosios filosofijos ir socialinių mokslų impulsu)

moksliniu klasifikaciniu pradū. Kaip rašo Robertas Brandomas, analitinė filosofija „savo jaunystėje“ – labai priešiška tiek istorinei, tiek sisteminei kryptims (Brandom 2002; 1–2). Nors sociologija nuo pradžių akcentuoja ir istorinę, ir sisteminę kryptis (Maxo Weberio *pradžia* – analitinė klasifikacinė, istorinė ir sisteminė), tačiau paskui šios trejopos jungties pamažu atsisako (nauja *analitinė* pradžia – T. Parsonso *elementarioji klasifikacinė schema*, grindžiama ir klasifikacine, ir normatyvine E. Durkheimo socialinių pokyčių idėja).

Kad ir kokios (*istorinės-sisteminės* arba *elementariosios klasifikacinės*) būtų šios *pradžios*, racionalumo ir normatyvumo santykis glūdi filosofijos ir sociologijos samprotavimo istorijų pagrinduose.⁵ Abiejų istorijų dalyviai bando, bandydami klysta, ir vėl bando (štai kodėl tebėra svarbios *kritinio racionalizmo* formos) išsiaiškinti santykius tarp vyraujančių socialinių mokslų paradigmu, ypač *objektyvistinės* ir *subjektyvistinės*.⁶

⁴ Šias problemas galima ir reikia analizuoti specializuotai, orientuojantis į konkrečias tradicijas, tačiau jokiū būdu neužmirština, kad tai filosofinė antropologinė, gal netgi plačiau – kosmologinė, problema, kaip ją tinkamai apibrėžia Karlas Popperis: „Kalbos analitikai įsitikinę, kad nėra tikrų filosofinių problemų, arba kad filosofinės problemos, jei apskritai apie tai galima kalbėti, yra kalbos, arba žodžių reikšmių, vartojimo problemos. Tačiau aš manau, kad yra bent viena filosofinė problema, kuria suinteresuoti visi protaujantys žmonės. Tai kosmologijos problema: *pasaulio supratimo, įskaitant mus pačius ir mūsų žinojimą, kaip pasaulio dalį, problema* (Popper 2002; xviii; kursyvas autoriaus).

⁵ Eliminavus *normatyvumą* akcentuojamas *vidinis nuoseklumas*, arba *endogeninis koherentiškumas*. Tačiau normatyvumas lieka. Problema glūdi daiktų ištakose: „Iracionalumas, kaip ir racionalumas, yra normatyvinė samprata“ (Davidson 2004; 189). Nepakankamo *normatyvumo* dėmens įsisąmoninimo implikacijos yra *natūralistinės*, matomos, tačiau nepastebimos.

⁶ Šios nuostatos atitinka nusistovėjusius požiūrius į *mokslinį racionalumą*. *Objektyvistinis* požiūris remiasi prielaida, kad *metodas* gali paversti *griežtu mokslu* (koks yra fizikos mokslas) bet kurią tyrimo sritį (Toulmin 2001; 83). *Subjektyvistinis* požiūris siejamas su hermeneutine ir fenomenologine nuostatomis, kurios tradiciškai suprantamos kaip „griežto metodo“ alternatyvos („Hermeneutika yra menas, o ne metodas“; Habermas 2001; 7). „Trečiasis kelias“, pavyzdžiui, Jürgeno Habermaso *komunikacinė paradigma*, traktuoja

Santykio tarp *betarpiškų evidencijų* ir *įsitikinimų* klausimai, kurie intrigavo klasikinį racionalizmą ir klasikinį empirizmą, ne mažiau domina ir socialinių mokslų metodologiją kaip santykių tarp *mokslinio racionalumo* ir *socialinių normų*, tarp *faktų* ir *vertybių* klausimai. Artikuluoti šių problemišku santykių ribas – tolygu svarstyti filosofijos ir sociologijos *paralelizmą* ir abipusių sąveikos *galimybių* klausimus.

Postracionalizmo epochoje *loginio empirizmo*, natūralistinės XX amžiaus mokslo filosofijos, idėjos (*vieningo metodo*, *vieningos mokslo kalbos*, *vieningos sąvokų rekonstrukcijos*) patiria krizę. Toje pačioje natūralistinėje mokslo sistemoje randasi *daug metodų*, *daug kalbinių žaidimų*. Natūralizmo *tęstinumas*,

kad ir kitokiais pavidalais, rodo, kad racionalumas yra Vakarų *intelektinės*, tačiau drauge ir *moralinės* tradicijos vertybė.⁷ Racionalumo ir prasmės adekvatumo kriterijų pertvarkymai nėra vien tik formalūs. *Racionalumo* ir *normatyvumo* tarpusavio ryšiai – gilūs ir visa apimantys. Vadinasi, nėra ir negali būti svarbesnio uždavinio už genealoginį uždavinį: nuskaidrinti *racionalumo* sampratą, o ypač filosofinį antropologinį *samprotavimo* pagrindą.

Nuo devynioliktojo amžiaus pabaigos iki šių dienų stiprėja ne *epistemologijos*, o *socialinės epistemologijos* statusas, grindžiamas natūralistiniu aprašomuoju *pluralistinio racionalumo* požiūriu. Šioje natūralistinėje istorijoje nepastebimai sunyksta *racionalumo*

---

kalbą kaip simbolinį mediumą. Šis kelias, rodos, įtikina nuo pradžios: į dienos šviesą pagaliau iškeliamas „antrojo asmens“ (dialoginis) požiūris, kritikuojant „trečiojo asmens“ (objektyvistinį) ir „pirmojo asmens“ (subjektyvistinį) požiūrius. Vis dėlto „antrojo asmens“ dialoginė nuostata vargu ar išsaugo pusiausvyrą tarp „subjektyviojo“ ir „objektyviojo“ požiūrių. Stiprėjant kritikai, nukreiptai į *pirmąjį asmenį* (*subjektyvinės filosofijos* paradigma „nelaikytina privilegijuota“, ji netgi „yra išsemta“ (Habermas 2002; 334–5), savo ruožtu privilegijuojama „antrojo asmens“ pozicija, kuri pernelyg idealizuojama ir suobjektyvinama. „Antrojo asmens“ poziciją atitinka *racionalaus konsenso*, arba *racionalaus diskurso*, idealas. Habermas, akcentuodamas *universaliosios pragmatikos* lygmenį ir keturias pagrindinio kriterijų – supratingumo, tiesos, normatyvinio teisėtumo ir nuoširdumo (Habermas 2001; 95) – rūšis, minimizuoja *subjektyvios prasmės* kriterijų. Kalbėdamas apie elementariąją „prasmės“ ląstelę jis daro prielaidą, kad nėra grynujų, arba a priori, kalbančiojo intencijų; nuskaidrinti intencijas – tolygu nuskaidrinti *simbolines* jų raiškos formas. *Prasmė*, anot Habermaso, turi elementaraus socialinių mokslų termino statusą tik tada, jeigu šis terminas vartojamas apibūdinant objekto srities struktūrą, o ne jį sudarančius individualius elementus (Habermas 2001; 3–4). Dirbtinai nieišskant „ketvirtosios“ racionalumo pozicijos verta prisiminti pernelyg dažnai primirštą *fenomenologinę* intersubjektyvumo nuostatą, svarbią socialinių mokslų metodologijai, tačiau užgožiamą naujesnių ir madingesnių požiūrių. Prasminį sąmoningumo struktūros komponentą tinkamai apibrėžia Alfredas Schutzas tikslindamas Edmundo Husserlio dalykinę tyrinėjimų sritį: eidetiniai tyrinėjimai nagrinėja ne konkrečius realius daiktus, bet *galimai įsivaizduojamus* daiktus, todėl įsivaizduojami objektai turi netgi didesnę reikšmę *fenomenologinei nuostatai*, kurios akiratyje – ne tik patys objektai, bet visų pirma *retrospektyviai subjektyvi prasmė*, kurią konstituojama mūsų proto veikla, at-renkanti ir su-renkanti patyrimą *tarp* aktualių objektų ir prasmingų konstitucijų (Schutz 1962; 115–6, 210).

⁷ Racionalumas – ir pažinimo instrumentas, ir kertinė vertybė. Kaip pažymi Johnas Kekes’as: „Pagrindinė Vakarų intelektualinės ir moralinės tradicijos prielaida yra ta, kad racionalumas yra kertinė vertybė“ (Kekes 1989; 3).

ir *normatyvumo* tarpusavio santykio kriterijai. Cikliškos mikrosociologinės „socialinio žinojimo“ reikšmių apytakose pažinimo teorija *reliatyvizuojama*. *Proto* kaip *supratinumo* koncepciją keičia procedūrinė *situacinio racionalumo* tyrinėjimų praktika. Priešios redukcinės išlygos laipsniškai priartina *struktūriškai gilus* racionalistinio paveldo dekonstravimas:

„Dvidešimtame amžiuje Europos, Šiaurės Amerikos ir jų įtakų zonų mokslininkai eksploatavo *racionalumo* sąvoką; eksploatavo kartais netgi be saiko. Tai yra tiesa kalbant apie akademinę filosofiją, socialinius bei elgsenos mokslus ir netgi – pastaruju laikotarpiu – visą akademinį sričių spektrą, nuo fizikos iki humanitarinių mokslų. Šių procesų rezultatas yra tas, kad tokie dalykai, kaip lyginamoji literatūra, lingvistika ir estetika pakartotinai sutelkė dėmesį į idėjų ir mąstymo būdų, kuriuos anksčiau laikė savaime suprantamais, teisėtumo klausimus.

Dar prieš aštuoniasdešimt ar devyniasdešimt metų mokslininkai ir kritikai, taip pat ir gamtos mokslininkai, paprastai pasitikėjo savo artikuliuotomis procedūromis. „Mokslinio metodo“ samprata apėmė, jų požiūriu, visus stebėjimo, dedukcijos, apibendrinimo metodus ir visa tai, kas susiję su atitinkamais metodiniais klausimais ir problemomis. Kiek nedaug šio pasitikėjimo išliko šiandien! Kai kurie humanitarai „mokslinio metodo“ frazė vartoja netgi sarkastiškai arba ironiškai; išgirdę ją netgi įrodinėja, kad racionalumo sąvoka yra ne kas kita, kaip šalutinis Vakarų, arba eurocentrinio, mąstymo būdo produktas“ (Toulmin 2001; 1–2).

Sociologijos ir filosofijos dalykams vidujai diferencijuojantis racionalumo prasmė darosi „sudėtingesnė“. Tačiau pažymėtina: veikiau specialiuju, *techniniu metodologiniu*, o ne *filosofiniu antropologiniu*, požiūriu. Jei racionalizmo laikotarpiu racionalumo samprata dažniau saistoma su *argumentais*, kurie paklūsta loginiams kanonams, tai postracionalizmo tarpsniu, o ypač minimalistinėse koncepcijose, ši samprata susiaurinama į *neopraksiologines* – „operatyviojo žinojimo, technikų, įgūdžių“ (Sandywell 1996; 309) – detalizacijas; „žodžių sekų reikšmės“.

Pakartotina, kad tiek filosofinio, tiek sociologinio *racionalumo* ištakos – filosofinėje antropologijoje. Tai rodo Maxo Weberio, kurį teisėtai galime tapatinti su pačia sociologija, pavyzdys.⁸ Tariant paties Maxo Weberio žodžiais, itin komplikotas *sociologijos* žodis gali ir turi būti apibrėžiamas kartu su interpretaciniu *socialinio veiksmo supratimu* (Weber 1978; 4). Kartu su elegantišku Weberio sprendiniu – subtilia perskyra tarp *empirinio mokslininko* ir *moralinio filosofo*, tarp *racionalaus veiksmo analizės* ir *prasmės adekvatumo kriterijų* – socialiniai mokslai įžengia į „nuo pat pradžios intersubjektyvų kultūros pasaulį“ (Schutz 1962; 10).

⁸ Weberio *filosofinės antropologijos* svarbą empirinei sociologijai pabrėžia daugelis šio sociologijos klasiko tyrinėtojų. Šį aspektą taupiai apibendrina Rogersas Brubakeris: „Weberio filosofinės antropologijos ištakose – prasmės samprata“ (Brubaker 1984; 92). Nors „faktų“ ir „vertybių“ perskyra Weberio sociologijoje daugelio traktuojama skirtingai ir netgi „daug kam yra sunkiai suprantama“ (Norkus 2003; 54), tačiau šio klasiko tyrinėjimuose pavyzdinčiai dera, kaip reta, subtili perskyra tarp empirinio ir normatyvinio lygmenų. Būtent šiuo atžvilgiu (jei tik minėtas santykis nepažeidžiamas) dievai sociologijai lemia amžiną jaunystę: „Vertybinių santykių istorinio kintamumo dėka kultūros ir socialiniams mokslams galiausiai „yra lemta amžina jaunatvė“.“ (Ten pat; 54–5.)

Tas pat – ir filosofijoje. Racionalios minties ištakose slypi *normatyvinio* moduso impulsas. Du pagrindiniai filosofiniai keliai liudija, kad racionalumo kilmė – normatyvinė: 1) ieškodami įrankio, metodo, palaiapsniui jį idealizuojame sutapatindami su absoliučiai protingu tikrumu,⁹ 2) nepasitikėdami formalistiniu racionalumo ir metodo lygybės ženklui intuityviai apčiuopiame iki-predikatinį racionalumo lygmenį, kurio impulsas gyvai liudija, kad racionali mintis, palyginti su ne-racionaliu impulsu, yra silpna.¹⁰ Tik tinkamai įvertinę šiuos *racionalumo* ir *ne-racionalumo* paralelizmus galime tikėtis, kad ieško-

dami racionalumo ištakų pernelyg nenuklydome.¹¹

Filosofinių *racionalumo* tezių postracionalistinėje demokratizacijoje skirtingi trys procedūriniai momentai. Pirma, filosofija nebūtinai noriai, bet apdairiai *sociologizuoja*si. Brėkstant sociologinei *praxis* revoliucijai ji supranta, kad „ateiti į protą niekuomet nevelu“ (Kantas 1993; 9). Grįždami prie pačių daiktų, filosofai šalutiniame socialiniame aplinkkelyje susiduria – savo laimei ar nelaimi – su *nauju daiktu*, visuomene. Ištyrę šio daikto prigimtį jie prieina prie loginės, deja, trikdančios, išvados: sisteminės naujo daikto reikmės varžo visų negyvų ir gyvų daik-

⁹ Racionalus pažinimas – tai „įrankis, kuriuo įvaldomas absoliutas“, „priemonė, kuriai padedant absoliutas perregimas kiauurai“ (Hegel 1997; 81). Trumpai apie filosofus racionalistus: „Pastanga protauti itin gerai kreipia kai kuriuos jų, tokius, kaip Platonas ir Plotinas, protavimo idealo, rodančio anapus paties proto, link, galiausiai randant nenusakomą patyrimą, tapatinamą su tikrove“ (Biderman and Scharfstein 1989; ix).

¹⁰ „Pati gyviausia mintis vis dėlto neprilygsta silpniausiam pojūčiui“ (Hume 1995; 32).

¹¹ Vienas pagrindinių klausimų, kaip minėta, yra santykio tarp *empiriškumo* ir *normatyviškumo*, tarp *yra* ir *turėtų būti* problema. Viena vertus, drauge su šaunioju skeptiku Davidu Hume’u turėtume suabejoti: vargu ar teisėta normatyvinį „turėtų būti“ modusą išvesti iš empirinio „yra“ moduso. Kita vertus, argi šis tiesmukas „naivosios indukcijos“ pavyzdys rodo, kad turime teisę eiti priešinga kryptimi: atskirti šias dvi tvarkas kaip gryniosios spekuliacijos ir grynojo empirizmo sritis ir naikinti jų tarpusavio *santykį*? Tarp grynųjų sričių, *idealiųjų tipų*, driekiasi pliuralistinė praktinio racionalumo formų įvairovė: tankioje socialinių santykių tikrovėje tarp savęs sudėtingai susipynę *normatyviniai sprendiniai* ir *empiriniai teiginiai*!

Normatyvumo ir empiriškumo sąveikos *aprioriškumo* aspektus tinkamai apibūdina Donaldas Davidsonas: įžvelgti racionalumą *kituose* – tolygu jų kalboje ir elgsenoje pripažinti *mūsų pačių* racionalumo normas (Davidson 1999; 600). Donaldas Davidsono *Racionalumo problemų* (Davidson 2004) dvylikto skyriaus pavadinimas „Nekoherentiškumas ir iracionalumas“ puikiai apčiuopia normatyvinę svarstomų dalykų pusę. *Nekoherentiškumo / iracionalumo, koherentiškumo / racionalumo* perskyros rodo, kaip pačiose ištakose simetrizuojamos normatyvinė ir empirinė racionalaus samprotavimo pusės: „Iracionalumas, kaip ir racionalumas“, yra normatyvinė samprata. Iracionaliai veikiantis ir samprotaujantis asmuo arba tasai, kurio įsitikinimai ir emocijos – iracionalūs, atsiskiria nuo normos; tačiau kuri norma arba kieno standartai turi lemti sprendinį? Jei mėgini atsiskirti nuo mano racionalumo normų ir nepritari mano supratingumo jausenai, tai argi esi iš tikro esi iracionalus? Visų pirma visapusiškai racionalių veikėjų vertybės gali skirtis. Jei racionalumas yra tik dar viena vertybė arba kompleksiška vertybių aibė, tai vadinti kažką iracionaliu – tolygu išreikšti nepritarimą atitinkamoms vertybėms arba normoms. Nėra abejonių, kad mes dažnai stigmatizuojame veiksma, įsitikinimą arba protavimo atkarpą kaip iracionalią paprasčiausiai dėl to, kad nepritariame, nesutinkame, esame įžeidžiami arba nusprendžiame, kad tai neatitinka mūsų standartų“ (ten pat; 189).

tų, ir netgi filosofų, laisvę. Natūralu, kad randamas *kompromisas*, socialinis mokslas, kuris sujungia filosofinę (metafizinę) mintį ir sociologinę (inžinerinę) praktiką. Kalbant trumpai, bet simboliškai, filosofija darosi sociologiška ir nuo šiol neišivaizduojama ir be Kanto, ir be Comte'o.

Antra, filosofija *natūralizuojasi*. Ji tampa norminiu modernųjų *mokslių šeimos* nariu, kuriam suteikiamos atitinkamos profesinės „sargybinio pareigos“¹² – saugoti „bendruomenės paradigmos statusą“ (Kuhn 2003; 63). Trečia, filosofija, pasiduodama sociologizacijos suvaržymams, susitaiko su *indiferentizmo* – mokslingo žmogaus prigimties užmaskavimo (Kantas 1982; 28) – išlygomis. Natūralizmas išgrynina *filo-loginę* (meilės mokslui) nuostatą: „Neabejotina tai, kad natūralistai puoselėja bendrą žavėjimosi mokslu nuostatą“ (Ritchie 2008; 1). Minėtų trijų žingsnių rezultatas – socio-loginis. Akcentas – nebe loginis, o praksio-loginis: natūralizuota filosofija turi užmaskuoti tenkinti *visuomenės*, sudaiktinto daikto, *suvaržymus*.

Ilga filosofijos kelionė kritiškai išbandant *skirtingas* racionalumo formas baigiasi trivialiai: paneigiant *a priori* ir be kritinių

išlygų natūralizuojant savaimines *situacinio racionalumo* procedūras. Paskutinioji *racionalumo istorijos* stotelė – praktinė logika *in situ*. Ilgaamžė pažinimo istorija užstringa sekliame *objektyvaus pažinimo neigimo* ir *reliatyvistinio* lozungo – visas žinojimas yra lokalus – sąsiauryje, Kanto žodžiais tariant, „dirbtinėse kilpose protui“ (Kantas 1982; 312). Išskyrus nebent *nepažįstamą trečiąją, metafiziką*. Tai ta pati *metafizika*, kuri nuo Immanuelio Kanto laikų klaidina protą arba kaip *galimybė*, arba kaip *galimybės stoka*. „Kaip galima metafizika ir kaip ji protui prieinama?“ (Kantas 1993; 32), – juk jei ji prieinama protui, tai *galima*; o jei ne, vadinasi, ji yra arba *grynoji negalimybė*, arba *nepažįstama trečioji* (galbūt postmodernioji šneka).

Jau nuo Kanto laikų laviruodama tarp dviejų idealizmo formų, *dogminės* ir *probleminės* (Kantas 1982; 217–8), filosofija galiausiai renkasi ne *probleminę* formą, iš principo „atitinkančią nuodugnų filosofinių mąstymą“ (ten pat), o mieliau pirmąją, *dogminę*. Proto atkerėjimo istorijoje, ypač po *sociologinių* kalbos filosofijos atradimų, filosofija tampa pagrindine *kaltintoja*, kuri paradoksaliai apkaltina pačią save pasirem-

¹² *Filosofija*, dvidešimto amžiaus pirmoje pusėje vos ne sutapdama su *mokslo filosofija*, teikia postūmį intriguojantiems pokyčiams. Šių pokyčių farvateryje – senoji *filosofų sargybinių* idėja, sietina ne tiek su kilniu aristokratišku Platono miesto kariuonų prisiminimu, kiek modernia pragmatine nuostata ir giliai suasmenintu draugystės tarp mokslininko ir filosofo ryšiu. Filosofai turį tapti praktikuojančių mokslininkų „pagalbiniais darbininkais“: šį terminą Johnas Locke'as išranda apibūdindamas ryšius su savo draugu Issacu Newtonu, „šeimininku“, konstruojančiu mokslinį darbą (Fuller 2003; 85). XX amžiaus pirmoje pusėje *filosofijos* idėja sutampa su *mokslo filosofijos*, tiksliau, racionalaus mokslinio aiškinimo ir, atitinkamai, *visuotinio sąvokų rekonstravimo*, idėja. Natūralistinės „mokslo sargybinio“ idėjos paskirtis – esamų mokslų *sąvokų, teorijų ir metodų analizė*, kuri apimtų visas natūralias mokslinių tyrimų šeimas ir pošeimes: „<...> nuo logikos ir matematikos, paskui fizikos, chemijos ir biologijos, iki psichologijos, socialinių mokslų ir istoriografijos“ (Hempel 2001; 253).

dama įtakingu naujai bręstančio *sociologijos mokslo* vardu. Todėl įvyksta tai, kas ir turi įvykti: filosofinis racionalumas ilgainiui sutampa su sociologiniu racionalumu (Karlus Mannheimas tai pavadintų *reliacionizmu*), o sociologinis – su socialiniu pliuralumu (tai mes šiandieną vadiname *reliatyvizmu*).

Tai yra mikroskopinė *makroskopinės filosofijos*¹³ pabaiga. Sekliame pažinimo sąsaiuryje sam-protavimas praranda ne tik hėgelišką maksimalų, bet ir minimalų *minties nuotolį* (abstrahavimo momentą) sutapdamas su lokalia praktinių samprotavimų *in situ* tvarka. Kalbant apibendrintai, filosofinį *visuotinumą* pliuralizuoja *atsitiktinumas*, arba *sinkopinis išlygos* ritmas. Pažinimo teoriją išsekina aistra atsitiktiniams vietinio žinojimo indeksams. Tačiau visi tie, kurie laukia metafizikos mirties, klysta. *Metafiziką* ir *epistemologiją* nemirtingai suporuoja *tikrumo problema*. Dalykas tas, kad tiek *absolutus*, tiek *santykiškas* arba *reliatyvistinis* racionalumai negali už-tikrinti netgi savo žodžių prasmės: „114. Kas nėra tikras dėl jokio fakto, tas negali būti tikras savo žodžių prasme“ (Wittgenstein 2009; 49).¹⁴

„Pernelyg ilgai“ abejojusi filosofija dabar, rodos, linkusi, pirma, atsikratyti meta-mokslinių problemų ir, antra, *logikos* kriterijus keisti *socialiniais* kriterijais. Tai nerodo, kad filosofija liaujasi būti meta-mokslu. O tik

rodo, kad nepatrauklus darosi meta-mokslo statusas. Jei radikalioje abejonėje išeitis nėra, tai lieka, kaip įprasta, sveika praktinė išeitis: iki kraštutinumo *minimizuoti* abejonę ir *socializuoti* natūralistinį impulsą. Jei sutiksimė, kad *tikrumas* – ne tik ir ne tiek filosofinis argumentas, o veikiau natūraliosios nuostatos įsitikinimas, turėsime pripažinti tikrumo kaip *ilgainiui minimizuotos abejonės* pagrįstumą: „253. Pagrįsto tikėjimo pagrinduose glūdi nepagrįstas tikėjimas“ (Wittgenstein 2009; 69). Pagrįstas tikėjimas yra *rišlus*, var-tojant atitinkamą filosofemą, *koherentiškas*, būtent todėl, kad šio patikimo lotynizmo pagrinduose tūno dar ir nepagrįstas tikėjimas.

Kai abejonė minimizuojama iki „nulinio“ atskaitos taško, racionalumas tampa nepastebimu reiškiniu sutapdamas su aracionalumu, kriterijų aibe, siejama su latentiška funkcinėmis praktikomis (žr. 1-ąją išnašą). *Logikos kriterijai* pakeičiami *socialiniais funkciniais kriterijais*. Jokiu būdu neteigiama, kad „socialiniai moksliniai“ kriterijai sutampa su „socialiniais tikrovės“ kriterijais, tačiau situacinio racionalumo kriterijai aracionaliai *pateisinami, natūralizuojami* ir *paslepjami*: „Galima supratingai diskutuoti apie racionalumo teorijas, bet ne apie racionalumą“ (Searle 2001; xiv). Išties. *Racionalumo teorijos* – ne tik plačiai diskutuojamos, bet ir visuotinai dekonstruojamos

¹³ Pavyzdžiui, Hegelio „intelektualizmo“ – „<...> kad tik absolutus yra tiesa arba kad tik tiesa yra absolutus“ (Hegel 1997; 83).

¹⁴ „Pasak kai kurių Wittgensteino interpretuotojų, tai, kas šiandieną vadinama „analitine filosofija“, yra, Wittgensteino požiūriu, poniausia metafizikos forma!“ (Putnam 1990; 19). Hilary Putnamas čia pat priduria: „Visgi netgi praeivis gatvėje suvokia, kad metafizinės diskusijos neišnyko. Paprasta indukcija, kuri remiasi minties istorija, rodo, kad metafizinės diskusijos nesiruošia išnykti tol, kol pasaulyje išlieka reflektuojantys žmonės“ (ten pat).

mos. O *racionalumas* – veikiau konstruojamas, negu dekonstruojamas. Minimalistinė filosofija, triuškina maksimalizmą ir kitas „vaizduotės teorijas“, bet apdariai „susilaikuo nuo sprendinio“, kai reikia kritiškai įvertinti absoliutinį minimalizmą (aracionalias praktinio racionalumo formas).

Būtent čia susiduriame su postuluotos tezės – kad racionalumo problema *sociologijoje* neatskiriama nuo racionalumo problemos *filosofijoje* – istorinio lūžio momentu. *Pirma*. Po logikos griuvimo pripažinus aukštą *kalbos* (nepažįstamos trečiosios) statusą, pasitikėjimą praranda *sąvokų*, kurios tradiciškai būriuojasi a priori ruože, statusas. *Antra*. Nors filosofijos kaip meta-mokslo diskusijų objektas yra *pliuralistinis* (ne mokslinio racionalumo *teorija*, o *teorijos*), tačiau daugiskaita kažkodėl redukuojama į vienaskaitą, – skirtingos racionalumo *teorijos* jungiamos į *teoriją*. *Trečia*. Šioje keistoje natūralizmo istorijoje randasi „nuliniis“ atskaitos taškas, racionalumas kaip situacinis

veiksmas. *Ketvirta*. „Nuliniai“ racionalumo taškai mikroskopiniuose lygmenyse išlieka santykiškai saugūs – nei supratingai svarstyti, nei kritikuotini. Filosofinis *racionalumas veiksme* (Searle 2001), konceptualiai pateisinantis ne konceptualias socio-logijas, įgyja praktinį pranašumą, palyginti su *argumentacinio racionalumo* formomis.¹⁵

Jei iki kalbos „atradimo“ racionalumo standartus diktuoja logikai, tai po jos atradimo – mokslo istorikai, praksio-logai, sociologai. *Neutralumą*, kurį iki paskutinio kraujo lašo gynė austrų muškietininkai logikai, gindami aracionalų požiūrį į pasaulį, pakeičia *indiferentiškumas*. Naujas vardas, priešingai, gerina ne išorinio pasaulio, o vidinę natūraliosios kalbos kraujo apytaką, tiksliau, *šnekos pliuralizmo* apytaką.¹⁶ Praktinis protas, „nuostabus žvėris“ (Garfinkel 2002), kitaip nei teorinis, ilgai netrypčioja vienoje vietoje. Maksimalistinių mokslinio prognozavimo ir inžinerijos santykio racionalizmą¹⁷ pakeičia pliuralistinis „operatyviojo žinojimo,

¹⁵ Atsižvelgiant į tai, kad *racionalizacija* yra socialiai nuoseklus modernybės *atkerėjimas*, kuriame *pagrindinį vaidmenį* atlieka *tikslingas racionalumas* (Maxo Weberio tezė), reikia tinkamai įvertinti ir *kalbos filosofijos* įnašą. *Argumentacinė* forma, *asketiško darbo* požiūriu, yra pernelyg spekuliatyvi, taigi dar nepakankamai *atkerėta*. Racionaliai užbaigti prasmės sekuliarizaciją gali *racionalumo veiksme* filosofija ir *veiksmo darbe* sociologija. Kai abejonė minimizuojama, racionalumas tampa nuliniu atskaitos tašku ir patogiu sprendimo galios („ne mąstyk, o daryk“) fenomenu. *Argumentas* suponuoja karališkus racionalumo standartus, vadinasi, „Šalin argumentą!“ Formulė – praktiškai įtikina: *situacinio racionalumo* vardas – nežinomas X, įgyjantis konkrečią reikšmę sėkmingai įgyvendinant poreikį Y. Darkart: racionalumas – ne argumentas, o įgyvendinimas. Plg.: „Pavyzdžiui, man kartais priekaištaujama: „Kokie jūsų argumentai, ginantys racionalumą?“. Tai beprasmiškas priekaištas, kadangi pati „argumento“ samprata suponuoja racionalumo standartus.“ (Searle 2001; xiv).

¹⁶ Vietos, kuri skirta grynajam protui, neužpildymas, kaip rašo Kantas, „mus verčia keistybėse, mažmožiuose arba svajingume ieškoti, kaip mums atrodo, užsiėmimo, o iš esmės kalbant – tik pramogos, kad nuslopintume kankinantį šauksmą proto, kuris pagal savo paskirtį reikalauja ko nors, kas jį patenkintų dėl jo paties, o ne duotų užsiėmimą kitais tikslais arba polinkių naudai“ (Kantas 1993; 185).

¹⁷ *Mokslinį realizmą*, kuris „daiktų prigimties metafiziką ir inžinerinę teoriją jungia į vienumą“ (Feyerabend 1981; 3).

technikų ir įgūdžių“ natūralizmas. Kalbant trumpai, *filosofinį stebinį* pakeičia *techninė detalė*.

Kol mokslo istorikai ir filosofai (Thomas Kuhnas, Karlas Popperis, Imre Lakatos, Paulas Feyerabendas bei kiti) diskutuoja dėl mokslo istorijos poveikio mokslo filosofijai implikacijų,¹⁸ subręsta natūralistinis agnosticizmas. *Šneka* ir *pasaulis* yra viena ir tas pat. Empirizmo tyrinėjimų ištakos – *technofilosofinė nuostaba*, skirtina nuo klasikinės *graikiškos nuostabos*: šneka – nepastebimai įprasta. Šneka tiesiog yra, pačia *betarpiškiausia prasme* (aukščiausiasis artėjimo prie *tikrumo* laipsnis rodo, kad tradicinės epistemologijos gundymai vis dėlto tebegalioja). Priešingai nei tikėjosi spekuliatyvūs filosofai, ieškoję moralinės tvarkos „mumyse“ paslapties, technofilosofiškai atkerėta paslaptis sutampa su lokaliomis praktikomis *in situ*, *detalė-paskui-detalę* (Garfinkel 2002).¹⁹

Racionalumas *veiksme* plačiai atveria vartus *gryniesiems* empiriniams tyrimams. Nekomunikacinėse pozityvizmo ir reliatyvizmo tarpusavio kovose radikaliai išklabinamos tokios kategorijos, kaip *tiesa*, *pažinimas*, *racionalumas*.²⁰ Praradus filosofiją kaip pagrindžiamąją teoriją gimsta filosofija kaip

nuobodi veikla: *racionalumo teorija* sutampa su pačia *racionalumo praktika*. Postracionalizmo, „nuostabaus globalizacijos žvėries“, amžiuje žmogus tiesiog žiovauja aprašydamas nebendramatiškų ir nepalyginamų tekstų, endogeniškai sutampančių su imanentiškai paliudijamomis tiesomis, begalybę... O ką gi daugiau daryti? Kaip primena įžvalgusis Walteris Benjaminas: „Žiovaujančiame žmoguje atsiveria bedugnė; jis tampa panašus į jį supantį nuobodulį“ (Benjamin 2005; 320).

Praradimai kompensuojami, tačiau įtartinai lengvai. Pirmojo asmens racionalistinės kalbos „patologijas“ – kategorijas, sąvokas, a priori principus – natūralistinėse šnekos laboratorijose revizuoja cikliški begalinių socio-techninių išsišakojimų argumentai. Šie argumentai – (ne)konkuruojantys natūralistiniai aprašymai – tiesiog *pratešia* neoliberalaus sveiko proto normas, orientuotas į konkurencines operatyviojo žinojimo technikas ir konkrečias indeksinio racionalumo – šnekoje-vienas-su-kitu – išraiškas. Sutriuškinius „didžiųjų pasakojimų“ būtinybę vis dėlto lieka būtini natūralistiniai šnekos-vienas-su-kitu (kalbinių žaidimų) ciklai. Maksimalistinė būtinybė persirengia minimalistinės

¹⁸ „Viena implikacija, dėl kurios visi sutaria, yra ta, kad mokslinis patvirtinimas arba išbandymas nėra švarus loginis procesas, kaip manė klasikiniai pozityvistai ir Popperio šalininkai“ (Nickles 1978; 2).

¹⁹ Bergždžiai ieškota proto „esmės“, kuri gundė net ir Hume'ą (Hume 2007; 13). Proto „esmės“ paslaptis, proto ir į-pročio giminiškumo požiūriu, yra technosocialinė. Moderniojo įpročio požiūriu, tai „smulkiaburžuazinė šneka“, pasak Heideggerio, „šnekalai“: būtis-vienas-su-kitu skleidžiasi šnekoje-vienas-su-kitu ir rūpinasi tik šnekėjimu (Heidegger 1992; 84). Bent jau grynojo empiristinio proto „esmė“ – matoma, tačiau nepastebima. *Ekonomikoje ir visuomenėje* Maxas Weberis rašo apie „labai iracionalias biurokratijos formas“ ir „iracionaliai orientuotą“ Egipto, vėlyvosios Romos ir Bizantijos pareigūno tipą: „Kaip ir verslo žmogus praeityje, jis buvo grynas empiristas“ (Weber 1978; 1401).

²⁰ Net Paulas Feyerabendas skuba pridurti („Postscript on Relativism“), kad „<...> reliatyvizmas – tokia pati chimera, kaip ir absoliutizmas“ (Feyerabend 1993; 268).

būtinybės rūbais: kalbos ciklai galbūt nėra būtini, tačiau bent jau „neišvengiami“.

Po filosofijos minimizavimo pirmą kartą darosi ne nuobodu: kurioje empirinės regresijos – šnekos-vienas-su-kitu – stotelėje stabteli supratingas, jei ne protingas (protas – aprioriškai nugalėtas) postracionalizmo genijus? Jei egzistuoja tik supratingi tekstai, kaip teigia „prancūzai“, o pasaulio už jų – nėra, tai kas šiuos tekstus įvardija, susieja, nebendramatiškai atskiria? Kaip kalbiniai žaidimai *nurodo, referuoja, patvirtina, susilaiko, falsifikuoja*, – tampa *semantiniais* žaidimais? Kaip *šie* žaidimai pastebi *kitus* žaidimus, ypač po a priori (supratingos galimybės) mirties? Ar ir kaip įmanomas *tiesioginis* ryšys su *pasauliu*; žodžio ryšys su įvardijamu tikrovės *referentu*? Ar *tikrumas*, kaip tikina Wittgensteinas po ilgų vardinių klajonių, yra *tik santykiškas*, o todėl *bevardis*: „Ar esi tikras, kad yra tik *vienas* jeigu-jausmas, ne keli?“ (Wittgenstein 1995b; 337). Jei yra tik *šneka* (plurvaluota kalba), ar ji šneka apie pasaulį, ar tik apie pačią šneką? Ar ir kaip *kalba* apčiuopia *pasaulį*? Šiandieną „visus“, o ne tik „prancūzus“, kaip su šypsena lūpose užsimena Hilary Putnamas, hipnotizuoja būtent *šis* klausimas (Putnam 1990; 105).

I. 2. Filosofiniai racionalumo problemos aspektai, vis dėlto glaudžiai susiję su sociologiniais

Konstatavę konvencinių kriterijų – palyginimo, apibendrinimo, įvertinimo, kritikos, rekonstravimo – stoką uždaruose, nebendramatiškuose kalbos vartojimo kontekstuose, aptinkame „perviršio“ fenomeną, vadintiną *natūralistinės indiferencijos* vardu.²¹ Immanuelis Kantas kalbėjo apie „natūraliąją antitetiką“, kurios ištakas saugo „indiferentistai“, o mes, prisimindami šias ištakas, galime jas apibendrintai vadinti *natūralizmu*.²² *Paralelios* – filosofijos ir sociologijos – istorijos liudija, kad natūralioji antitetika išskleidžiama kaip *natūralizmas*, kuris yra *modernaus*, tačiau iki šiol nepakankamai nuskaidrinto, *impulso* implikacijos.²³

Viena iš dviejų antitetinio natūralizmo pusių yra *modernusis pozityvizmas*, kuris, natūralistiniu požiūriu, labai sėkmingai išsprendžia visas filosofines problemas. Natūralistiniai *sėkmės požymiai* – istoriškai stabilūs, nes dar prieš filosofinę problemą atskiria prasmę ir beprasmiškumą, „išvalo“ istoriją nuo klaidos: tai „dogminis užsispyrimas“, „atkaklus tam tikrų teiginių laikymasis“, „neįsiklausymas į priešingos pažiūros argumentus ir jų nepripažinimas“ (Kantas 1982;

²¹ Richardas Bernsteinas tinkamai apibendrina daugeliui žinomą arba daugelio jaučiamą „šių dienų perviršį“, veikiau intelektualinį-institucinį spaudimą, – kad sėkmingas pažinimas turi būti vertinamas remiantis tik natūralistiniais („vietiniais“, „endogeniniais“, „situaciniais“) kriterijais: „Plačiai plintančios, madingos reliatyvizmo kryptys dažnai skatina cinizmą ir stiprėjančią impotencijos jauseną“ (Bernstein 1983; 3).

²² Labai trumpai: *natūralizmas* – tai doktrina, tvirtinanti, kad socialinis pasaulis gali būti suprantamas tuo pačiu būdu, kurį rekomenduoja gamtos mokslai (Sayer 2000; 6).

²³ Iki-predikatines moderniojo žmogaus pulso ištakas vienas pirmųjų identifikuoja Davidas Hume'as: bet kuri *natūrali* pradžia yra *im-pulsas*. Šalto, kaip reta, proto apibrėžimu, niekas negali sustabdyti aistros impulsų, išskyrus priešingą impulsą, todėl „protavimas yra ir turi būti aistrų vergas“ (Hume 2007; 309).

312). Kitaip tariant, mokslinis samprotavimas, grindžiamas moderniuoju impulsu (verifikacijos aistra), yra prasmingas, o metafizinis – beprasmiškas. Kita natūralizmo pusė – anarchiškas *reliatyvizmo* impulsas, kurio numanomas vardas – „skeptiška neviltingis“ (ten pat). Dogmos ir neviltingis antitetiką Kantas dar vadina „vienpuse regimybe“. Natūraliausia yra aukščiausioji antitetikos forma: tai natūralus užliūliavimas, rami ir lengva būklė, eutanazija, „sveikos filosofijos mirtis“ (ten pat).

Vyraujant šioms sąlygoms, *analitinės ribos* sunyksta. Susilieja *epistemologijos, metodologijos* ir *retorikos* ribos. Filosofinių tezių *epistemologinė forma* sutampa su sociologinių tezių *empiriniu turiniu*. Filosofams keturi tūkstančiai šimtas dvyliką kartą niekaip neatsakant į vieną ir tą patį klausimą, būtent iš jų lūpų, lemtingą neviltingis valandą, išsprūsta lengvabūdiškas – dabar jau nemirtingas – natūralistinis prie-žodis: „4.112. Filosofija yra ne teorija, o veikla“ (Wittgenstein 1995a; 64).

Ne vieno šimto metų racionalizmo ir empirizmo galvosūkis išsprendžiamas *praktiškai*. *Epistemologiją* pakeičia *socialinė epistemologija*. *Objektas* radikaliai atskiriamas nuo *sąvokos*. Pažinimo ribų problema natūralizuojama *tarp ribų* arba *be ribų* – tiesioginio *aprašymo* sąlyčio su *tikrove* – empirizme. Filosofinė *problema* tampa *praktine procedūra*. *Nepriklausomas nuo sąvokų*

tikrovės tyrimas turi sėkmingai tęstis: „ne mąstyti, o daryti“ – tokią instrukciją teikia, sakykim, postracionalistiniai *Etnometodologiniai darbo tyrimai* (Garfinkel, Sacks 1986). Realybė – jei tik ir kai tik atskiriame *sąvoką* ir *pasaulį* – pliuralizuojasi: reliatyvistiškai dauginasi ir klonuojasi atsitiktinumų begalybėje. Nauja taikomoji idėja, dar Kanto vadinta „transcendentaline iliuzija“, – viena ir ta pati. Jei už empirinės tikrovės nieko nėra, tai nėra ir pačių *ribų*. Vadinas, nėra ir *pažinimo ribų problemos*. Nėra nieko, kas mus būtinai skatintų išeiti už patyrimo ribų.²⁴

Filosofinė *betarpiškų evidencijų* problema ištirpdoma arba *monistiniame fenomenalizme*, logikos ir duomenų atitikimo koreliacijose, arba *pliuralistiniame fenomenalizme*, endogeninėse kalbos vartojimo procedūrose. *Prasmės adekvatumo problema*²⁵ pakeičiama arba sakinių *prasmės / beprasmiškumo* tikrinimu (*loginiame empirizme*), arba betarpiškoms suo-kalbių (etno-metodų) detalizacijomis. Pirmuoju atveju rūpinamasi analitinių procedūrų *patikimumu*, o antruoju – indeksinių išraiškų aprašymų *tvarkingumu*. Pasaulis yra *sui generis* pasaulis, kurio *suvaržymus* reikia *paaišškinti* arba *tik aprašyti*. Pirmuoju atveju aprašomas *egzogeninis* pasaulis ir postuluojamas *neutralumo* principas visų vertybių, išskyrus pozityvistines, atžvilgiu; antruoju atveju aprašomas *endogeninis* pasaulis (kalba), todėl pasirenkama *indiferentiškumo* taisyklė visų intelektinių vertybių, išskyrus,

²⁴ Plg. Immanuelio Kanto apibrėžimą: „Juk tai, kas mus būtinai skatina išeiti už patyrimo ir už visų reiškinų ribų, yra *besąlygiška*, ir šito protas būtinai ir visiškai teisėtai ieško daiktuose pačiuose savaime kaip papildymo visam tam, kas sąlygota, ir tuo reikalauja baigtinės sąlygų eilės“ (Kantas 1982; 41–2).

²⁵ *Prasmės adekvatumo problemą* Alfredas Schutzas tinkamai apibrėžia kaip *retrospektyvinį* patyrimo interpretavimą reflektyvios nuostatos *dabar* atžvilgiu (Schutz 1962; 210). *Prasmė* kaip patyrimo kokybė, dažnai siejama su vadinamuoju „sąmonės srautu“ – veikiau *femenalizmo* forma.

žinoma, praksiologines, atžvilgiu. Abiejų požiūris į filosofiją nesiskiria. Tai, kas natūralu, yra sėkminga, o tai, kas sėkminga, yra natūralu, – atrandama natūralistinėje kalbos laboratorijoje. Hegelio globalėjantis maksimalizmas redukuojamas į globalų minimalizmą: rafinuotų technologinių išgūdžių ir natūralistinės pažangos (jau ne kaip proto mįslės, o socio-techninio sprendimo) koreliaciją.

Maksimalistinis, arba, Weberio žodžiais tariant, „tiesiog sportinis“ (Weber 1997; 163), ryšys tarp racionalaus instrumentinio proto ir pažangos priartina logikos ir epistemologijos pabaigą. Tačiau natūralizmo istorija kartojasi patvirtindama save kitais būdais: jau ne verifikaciniais arba falsifikaciniais, o natūralistiniais – neišvengiamais ikipredikatiniais. Net ir minimalistinė kritinė nuostata sėkmingai natūralizuojama. Natūralistiniai aprašymai švariai atskiriami nuo konkurentų – kitų natūralistinių kalbos žaidimų. Vis tik darbo nestinga: „Kitaip negu Bar-Hillelas, Garfinkelis ir Saksas labai išplečia „indeksiškumo“ relevancijas už specifinių žodžių klasių analizės“ (Lynch 1993; 21). Empirizmo istorija darskart paliudija, kad juo arčiau sveiko proto, tuo labiau jis komplikuojamas: „Protas niekada negali parodyti mums vieno objekto jungties su kitu net padedamas patyrimo <...> (Hume 2007; 81). Nenuostabu, kad *filosofinio proto*, negalinčio parodyti „vieno objekto jungčių su kitu“, natūralistinė sociologija atsisako. Bėgimo nuo proto rezultatas – painių mikroskopinių aprašymų stilistika, tiesą sakant,

sunkiai suprantama pačiam sveikam protui. Sociologija, ne pirmą ir ne paskutinį kartą savo istorijoje, tampa technine disciplina, šlovinančia izoliuotą *konkretumo* nuostatą.

Nuostata – paprasta: vengti *bendrumų* ir akcentuoti *dalinumus*. Jokių episteminių *jungčių*, jokių išpareigojimų *diskursui* (istoriniam ir sisteminiam racionalumui)! Dar Karlas Mannheimas, įamžindamas šį radikalų – *istorinio*, arba *santykiško*, žinojimo – momentą, tirtiną, pasak jo, *istoriniu-sociologiniu* tyrimo metodu, plačiai paskleidžia du lotyniškos kilmės – *reliacionizmo* ir *reliatyvizmo* – vardus. Mąstymo sričių, filosofinio racionalumo formų, nedera suvokti kaip absoliučių tiesų, egzistuojančių nepriklausomai nuo socialinio konteksto, vertybių ir subjekto padėčių, o todėl reikia išsiaiškinti, kuri užimama padėtis istorinės raidos atžvilgiu teikia geriausią šansą optimaliai siekti tiesos (Mannheim 1966; 79–80).

Gerą šansą užimti tinkamą padėtį istorinės raidos atžvilgiu suteikia *kalba*, kuri žodžių vartojimo konkrečiose situacijose stilistiką, indeksines praktinio racionalumo išraiškas, paverčia žodžių sekų *objektyvumu*, *betarpiškomis instrukcijomis*. Įteisinama triviali simetrija tarp racionalumo ir veiksmo. Nenuostabu, kad plačiai atveriami vartai „empiriniam scholasticizmui“: tam, ką Ernestas Gellneris vadina „sociologine alchemija“ (Gellner 1973; 207), nuoga ideologijos ir praktikos inkarnacija, kurios skiriamasis bruožas – naujas istorinis im-pulsas, „apsėstumas“ indeksinių išraiškų partikuliarumu.²⁶

²⁶ Racionalių mokslinio stebėtojo kriterijų, racionalių socialinio veiksmo išsišakojimų ir natūraliosios nuostatos trikampyje didesnę autoritetą įgyja trečiasis dėmuo, *natūralioji nuostata*. Dviejų pirmųjų nuostatų racionalumas ištirpdomas „indeksinio tikrumo“ išsišakojimuose: „Husserlis kalba apie išraiškas, kurių

Darkart atkreiptinas dėmesys į *epistemologinio natūralizmo* momentą. Nors epistemologija *natūralizuojama*, tačiau ji išsaugo pažinimo *teorijos* elementus. *Natūralizmas*, kategoriškai neigdamas epistemologiją, vis dėlto netampa *pirmosios tvarkos patyrimo* tikrove. Praksiologinis natūralizmas, viena vertus, neigia a priori kriterijų – kad objektyvios tikrovės pažinimas priklauso nuo neopraksiologų formuojamų sąvokų. Kita vertus, subrandina *natūralistinę a priori* išlygą: pažinimas nepriklauso nuo sąvokinio lygmens tuomet, kai aprašymas yra neopraksiologinis, t.y. unikalai adekvatus („labai išsamus“).

Kitaip tariant, naujoji filosofija formuluoja *kitokio pobūdžio objektyvumo* pretenziją: kad atkerėjus senąją filosofiją, įmanomas adekvačiai išsamus tikrovės aprašymas, nepriklausomas nuo spekuliatyvių sąvokų. Tačiau pakartotina: netgi „betarpiškiausias aprašymas“ yra meta-lygmens diskursas (kad ir labai nedidelės apimties – „meta-“ momentas). Abstrahavimo, arba nuotolio, momentas visada yra problemiškas: *betarpiškos* žodžių sekų koherencijos nėra atgaminamos automatiškai, nes jos interpretuo-

jamos retrospektyviai, įtarpinant. Svarbu ne pati „meta-“ apimtis (nuo *mikro* iki *makro*), o tai, kaip derinamos *epistemologinės problemos* ir *metodologinės procedūros*.²⁷

Atkakliai ginant *natūraliąją nuostatą*, ginamas ir *episteminio agnosticizmo* (indiferentiškos nuostatos epistemologijos ir jos istorijos atžvilgiu) statusas. *Pirmojo asmens* (teorinės) sąvokos kategoriškai atmetamos. *Trečiojo asmens* (konteksto) sąvokos, atvirkščiai, natūralizuojamos: detalizuojant žodžių sekas be interpretacinių prasmės adekvatumo niuansų; tiesiog slenkant žodžių vartojimo – faktas-po-fakto, įvykis-po-įvykio, narys-po-nario – sekoms. Natūralizmo išlyga skelbia dvejopą tiesą. Viena vertus, praksiologinis aprašymas tariamai nepriklauso nuo sąvokų, kita vertus, pats praktinio teorizavimo lygmuo – sąvokinis. Indeksinės kraštutinio nominalizmo išraiškos, *žodžių sekos*, empiriškai užpildančios epistemologinę tylą, tikrovės tikrumą liudija pasyviai natūralistiškai. Išnyksta – tiek teoriniame, tiek praktiniame lygmenyse – minėtas retrospektyvinis interpretacinis „tarpas“.

Vargu ar epistemologijos *problemas* galima praktiškai *išspręsti*. Nors situacinio ra-

---

prasmės negali suprasti klausytojas, jeigu jis nieko nežino ir nenumano apie išraiškos vartotojo biografiją ir jo ketinimus, ištarimo aplinkybes, ankstesnę pokalbio raidą, specifinį konkrečios ar potencialios sąveikos tarp išreiškėjo ir klausytojo santykį“ (Garfinkel 2005; 9–10).

²⁷ Šio *santykio* ignoravimas formuoja paradoksalią situaciją kalbant netgi apie *dalyko istoriją*. Vienas pagrindinių sociologijos uždavinių – tyrinėti *subjektyvumą*. Nors Maxas Weberis interpretacinį socialinio veiksmo supratimą iškelia į pirmą planą, tačiau, kaip tinkamai pažymi fenomenologai, „<...> subjektyvumas kaip problema yra neigiama sociologinio tyrimo tematika“ (Flaherty, Ellis 1992; 1). „Radikali socialinio intersubjektyvumo analizė“, kaip pažymi Alfredas Schutzas laiške Talcottui Parsonsui, padeda epistemologiškai ir metodologiškai nuskaidrinti *socialines* veiksmo ir sąveikos kategorijas, įskaitant *veikiančiojo* ir *alter ego* santykio struktūrą. „Žinoma, – priduria Schutzas (galbūt netiesiogiai apeliuodamas ir į minėtą *sociologijos istoriją*), – Jūs galite paprieštarauti, kad nelaikote šių problemų veiksmo teorijos problemomis. Gavęs šį Jūsų priekaištą – negalėčiau apsiginti“ (Schutz 1978a; 104).

cionalumo samprata atmeta teorinį *protą*, tačiau kartu privilegijuoja *i-protį*. Praktinio teorizavimo lygmenyje *i-protis* – lygu *są-vo-ka*: „Praktinis protavimas neįmanomas be koncepcinių, kad ir netiesioginių, ryšių su praktika“ (Sellars 1968; 176). Natūralistinis impulsas visada reikalauja sumokėti atitinkamą kainą. Kartu su didžiuoju *struktūrinio funkcionalizmo* pasakojimu išsirutulioja *grynasis empirizmas*, atribotas nuo vėberiškos socialinio veiksmo tradicijos. Atkerėjus didįjį pasakojimą *socialinės teorijos* samprata minimizuojama. Trejopa „makro“, „mezo“ ir „mikro“ lygmenų sintezė už *analitinio realizmo* ribų indiferentiškai palieka filosofines, tiksliau, epistemologines, problemas. Ne vien todėl, bet dar ir dėl šios universalios pragmatinės priežasties, Talcotto Parsonso „entuziazmas konstruojant analitinę teoriją“, žavi, kaip empatiškai pažymi Robertas Mertonas, „šitiek daug žmonių“ (Merton 1968; xiii).

Tęstinės natūralizmo formos išsišakoja iš to paties pasitikėjimo asketišku procedūrinio darbu. „Indiferentistai“ (Kantas 1982; 28), jau n-tosios kartos, susiruošia į socialinės teorijos palydėtuvių apeigas vengdami atsakyti į klausimą, kodėl reliatyvios *situaci-*

nio racionalumo (tekstų, kontekstų, kalbinių žaidimų) formos traktuojamos kaip savaimė suprantamos, nepalyginamos racionalumo normos, natūralistinės vertybės? „Neišvengiamų“ (skiepytų nuo racionalistinės „teorinio palyginamumo“ ligos) natūralizmo ciklą aprašymai išlaisvina mokslininką (ne filosofą) nuo atsakomybės, liudijančios, kad žmogus – ne tik racionalus sąvokų vartotojas, vertinantis adekvačius racionalumo požymius remdamasis tomis pačiomis konceptualiomis taisyklėmis ir normomis, bet ir intencionali būtybė, supratingai vertinanti šias normas. Natūralizmo revoliucijos šūkis – sveikas protas *visada* yra teišus. Galbūt todėl šiomis dienomis vyrą, apibendrinant Paulo Feyerabendso žodžiais, vėlyvojo Austino, vengusio „pernelyg stiprios filosofinės vaizduotės“, nuostata, kuria programiškai vadovaujasi mikroskopinio aprašomojo dogmatizmo sociologijos (Feyerabend 1999; 52–3).²⁸

Miršta „joniečių“ stebiny, miršta ir filosofija: nelieka jokių skirtumų tarp mokslinių teorinės vaizduotės konstrukcijų ir sveiko proto socialinių konstrukcijų, lieka tik techniškai stulbinantis daiktų konkretumas. Socialinių mokslų *racionalumas*, turėjęs *teigi-*

²⁸ 2006-aisiais mokslo filosofas Steve'as Fulleris elegantiškai išplėtoja tai, ką jis vadina „pagrindžiamuoju dirbtinės inteligencijos tyrimų istorijos persilaužimo momentu“, o patį „momentą“ – *naująja sociologine vaizduote*. Naujasis momentas – kad *gebėjimas samprotauti* yra vyro, moters arba mašinos *gebėjimas įgyvendinti* tai, kaip mąstymą (Fuller 2006; 204–5), – tikėtina, sukeltų tik šypsnį etnometodologų lūpose. Sociologinė vaizduotė gerokai anksčiau *sutampa* su nusistovėjusia socialine praktika, o sociologinis racionalumas – su socialiniu pliuralumu (Garfinkel 2005; 235–54). Tai paliudija *gebėjimo įgyvendinti racionalumą* pedantizmas, beje, grindžiamas, kaip pripažįsta sąžiningi praksiologai, šioje tokia spekuliacija – sėkminga „parazitavimo teorine tradicija“ praktika (Lynch 1999). Tai aukščiausiasis *natūraliosios antitetikos* laipsnis, *trečiojo asmens*, pakeitusio *pirmąjį*, homeostazė. Ilgauodegė socialinės teorijos istorija storu mazgu priiškama prie empiristinės neopraksiologinės grandinės: „<...> tai gražiai grandinėms priiškiami visi šunys; jokio vampsėjimo apie priešišumą ir gauruotą pagiežą“ (Nietzsche 1996; 122–123).

nių struktūrą, daugiau ar mažiau grindžiamą mokslinėmis vaizduotėmis, radikaliai sekuliarizuojamas atsitiktinumo natūrfilosofijoje, kuri pasiekia ne-racionalų trečiojo, aukščiausiojo, laipsnio racionalumo lygmenį – „neprotina tu abejoti“ (Wittgenstein 2009; 80). Tai endogeninio funkcionalizmo, *priežastinę* pakeitusio *suvaržymais*, samprata, nuo šiol vadinama ne „funkcine“ reikme, o „ciklišku“ neapibrėžtumu, dvilypumu, nestabilumu, atsitiktinumu. Savaimingai racionalūs *kalbiniai žaidimai, gyvenimo formos, kultūros kontekstai*, išlaisvinti iš filosofinio *predikato*, pirmojo asmens, nelaisvės, vienas po kito skelbia *nepriklausomybės nuo sąvokos* aktus ir tampa – a priori! – nebendramatiškais. Racionalumas pliuralizuojamas suteikiant negatyviąją laisvę iki-predikatiniam natūraliosios nuostatos lygmeniui.

Neopraksiologija, kartu su fenomenologija, postuluoja, kad *daiktų pačių savaimės* srities, nepriklausomos nuo patyrimo, nėra. Tačiau, kitaip nei fenomenologija, sutelkia dėmesį ne į *prasminių sąmoningumo struktūrų* transcendentalinio reflektavimo lygmenį (tiksliau, evidentiskumo, tiesos, objektyvumo *prasmės nuskaidrinimą* grynojo patyrimo atžvilgiu), bet į grynąją techninę paslaptį – praktinių racionalių veiksmų *metodinę vartojimą*. Kaip kad „žodžio reikšmė yra jo

vartojimas kalboje“ (Wittgenstein 1995a; 141), taip ir patyrimo reikšmė yra „etno-metodu“ vartojimas kasdienėje kalboje.

Vargu ar čia randame naują požiūrį. Bent jau ne viskas, kaip teigiama, pasikeičia radikaliai. Mikroskopiniuose indeksinių išraiškų išsiskojimuose išlieka svarbūs mokslinio racionalumo – 1) procedūrinio koherentiškumo ir 2) normatyvinio įsitikinimo pergalingu epistemologijos atkerėjimu – komponentai. Naujojo empirizmo, kaip ir senojo empirizmo, atveju atidžiai puoselėjamas paralelizmas tarp *scientizmo* ir *pragmatizmo*. Tarp *procedūrinės* (scientizmo) ir *normatyvinės* (pragmatizmo) pusių – abipusis ryšys: konstruktyvu yra tai, kas racionalu, o racionalu – tai, kas konstruktyvu. Tarp scientizmo ir pragmatizmo – abipusis ryšys ir tęstinumas.²⁹

Norint geriau suprasti šį *paslėpties momentą* (tikimybės, kad asketinis procedūrinis metodiskumas yra savita *bėgimo nuo tikrovės* natūralistiniuose cikluose forma), reikia aiškiai skirti dvejopas – *procedūrinės* ir *normatyvinės* – racionalumo išraiškas. *Procedūrinis* racionalumo pusė slepiasi *techninio koherentiškumo* šešėlyje. *Normatyvinis* racionalumo akcentas slepiasi giliau – *rutinų, konvencijų, vertybių* šešėliuose. Procedūriniu požiūriu, mokslas *visada yra* racionalus; mokslas – *lygu* racionalumas.³⁰ Normatyviniu požiū-

²⁹ *Scientizmo* ir *pragmatizmo* koreliacija – sterili, kaip ir priemonių-tikslų ryšys, suponuojantis „konfliktą tarp racionalumo ir lūkesčių“ (Feyerabend 1975; 223). Kai *racionalumas* atskiriamas nuo *lūkesčių*, išsaugomas empirinis priemonių-tikslų *ryšys* (koherentiškumas) drauge aukojant racionalumo *lūkesčius* kaip filosofinę vaizduotę. Atgyja procedūrinis sterilumas, bet sunyksta racionalumas, saugiai atskiriamas nuo mokslo filosofijos klausimų, tarp kurių baisiausias, žinoma, yra „senstelėjusio bičiulio filosofo“ klausimas apie patį procedūrinio dvasininkavimo tikslą: „Jei įsivaizduosime, kad asketiškojo idealo nėra, tai pamatysime, jog žmogus, tas dvikojis *gyvulys*, iki šiol neturėjo jokios prasmės. Jis egzistavo pasaulyje be tikslo“ (Nietzsche 1996; 183).

³⁰ *Mokslinis racionalumas* (vienas skiriamųjų modernybės bruožų) skirtinas nuo *procedūrinio racionalumo*. Net nebūdami modernūs, galime būti procedūriški (šiuo požiūriu, Latouras galbūt yra teisus – „mes

riu, mokslas turi ne tik koherentišką, procedūriškai artikuliuotą, kriterijų struktūrą, bet ir papildomus – *kritinius, dialoginius, socialinius* – mokslinės struktūros įvertinimo kriterijus. Natūralistinė-aksiologinė simetrija tarp racionalumo ir mokslo klaidina, nes racionalios procedūros – suobjektyvinamos normatyviškai, o su-objektyvintas normatyvumas – nebūtinai racionalus. Dar prieš simetriją pasirenkama tai, kas pasirenkama. Kaip tiksliai formuluoja Maxas Weberis, impulsas reikalauja būti vertais *dabarties* reikalavimų: „Jie yra paprasti ir aiškūs, kai kiekvienas randa demoną, laikantį *jo* gyvenimo giją, ir jam paklūsta“ (Weber 1990; 82).³¹

Racionalūs moderniojo demono impulsai („paprastumas“, „aiškumas“, „elementarieji pradai“, „jungiančiosios schemas“), kaip įprasta, liudija, kad dar nebrandų mokslą (veikiausiai *ne mokslą*) rengiamasi a) sisteminti b) atsiribojant procedūrinį sistemimą nuo substancinės mokslo istorijos (Parsons 1949a; vi). Šiuo, techniniu, požiūriu, įgyvendinamas veiksmai, kuris – jei tik ir kai tik šis veiksmai instituciškai pateisinamas – keičia normatyvinį mokslinio racionalumo supratimą. Prasmės adekvatumo kriterijų aibė pakeičiama klasifikacinio sistemavimo kriterijais. Inter-subjektyvumas tampa mono-objektyvumu. Kai atsisako

---

niekada nebuvo modernūs“; Latour 2004). Racionalumo krizę patiria ne *procedūrinis*, o *mokslinis* racionalumas. Tik antruoju atveju modernus protas įsisąmonina racionalumo krizės apimtį ir gylį. Procedūrinis ir normatyvinis mokslo aspektai ilgainiui suplakami. *Mokslas* natūraliai – nors tai nėra savaime suprantama – suporuojamas su *racionalumu* (ypač steriliu procedūriniu). Metodinės procedūros, išsišakojančios į detalizuotą kriterijų sistemą, tampa aukščiausiojo *objektyvaus racionalumo* statuso paliudijimu. Mokslo logika ir procedūros natūraliai sutampa; tampa racionalaus pateisinimo kriterijais, pasiekiančiais, kaip ir idealaus biurokratinio racionalumo atveju, aukščiausiąjį techninio efektyvumo laipsnį, numatantį „tikslingus manipuliacijos būdus“ (Weber 1978; 483). Mokslas *natūralistiškai* suporuojamas su racionalumu ir linkęs tapti savitiksle *endogenine tiesa*. Šio proto eutanazijos momento lemiamą sąlygą, Stepheno Toulmino žodžiais tariant, yra ta: „metodas pagrindžia pats save“ (Toulmin 2001; 83).

³¹ *A priori* paprastumas ir aiškumas, viena vertus, leidžia užmiršti, „kas“ laiko rankose *jos ar jo* gyvenimo giją, kita vertus, dienos šviesoje paprastai ir aiškiai išskleidžia *žinojimą*, arba *tiesą* kaip *kriterijų*, kuris padeda spręsti, kas yra teisinga, o kas – klaidinga. *Kriterijaus* – procedūrinio instrumento – nedera painioti su *žinojimu*, apimančiu ne tik instrumentą, bet ir normatyvinio demono impulsą. Be abejo, *kriterijus* padeda *pateisinti*, tačiau *pateisinti* ne patį *pateisinimą*, o normatyvinį impulsą. *Pateisinimas* tapatintinas su *racionalumu*, kuris turi *procedūrinę* ir *normatyvinę* puses. Skaidri Weberio teisės sociologijos skirtis tarp moderniosios *procedūrinės* ir *substancinės* teisės skatina neužmiršti, kad racionalumo kilmė – sudėtinė. „Mūsų“ šiuolaikiniai teisinės minties ir politinės organizacijos būdai, kaip rašo Weberis (1978; 653), skirtini į dvi kategorijas – *teisės formavimą* (bendrujų normų, racionalių teisės taisyklių kūrimą) ir *teisės įgyvendinimą* (formalių taisyklių taikymą).

Abi minėtos racionalumo pusės – matomos, tačiau nebūtinai pastebimos. Impulsas atrandamas jauname amžiuje. Jaunam amžiui – „jūra iki kelių“. Sakykim, Odisejas – ne tik procedūrinio Vakarų racionalumo prototipas; jį valdo normatyvinis demonas, „protą superšantis su bergždzioomis sąvokomis“ (Horkheimer, Adorno 2006; 21). Brandus racionalumo amžius – jau procedūrinis. Racionalumas silpnėja ir netgi sutampa su natūralumu. Netgi filosofija brandžiame amžiuje, šiek tiek perfrazuojant Søreną Kierkegaardą (Kierkegaard 1995; 83), sėdi pasidžiūsi prie lango ir meilinasi mėgindama pasiduoti procedūriniam metodu.

ma „koreliacijos su konstitutyviu a priori“ (Husserl 2005; 191), galima spėti: racionalumas pasiekia brandaus amžiaus tarpsnį. Filosofinė ir sociologinė vaizduotė prisitaiko prie natūralaus, norminio kultūros pasaulio. Vaizduotė atkerima (techniškai) ir užkerima (instituciškai).

Pragmatinis filosofijos prisitaikymas prie dabartiškumo metafizikos panašus į *brandaus amžiaus pragmatiką* (kartais netinkamai vadinamą *brandaus amžiaus krize*). Juo arčiau *natūralaus tikslo*, tuo daugiau *natūralių pateisinimų*. Brandaus amžiaus racionalumo formos *susitaiko* su realizmu, t.y. *adaptuojasi*: tęsia paprastą procedūrinį darbą, pataikaudamos, kaip įprasta, jaunystės demonui, nors ir ne visada įsisąmonindamos taikomąjį ryšį tarp taikavimo (adaptacijos) ir racionalizacijos (procedūrinių pateisinimų), kaip liudija netgi brandūs kalbos filosofijos pavyzdžiai.³²

Iš to, kas pasakyta, darytina išvada: juo brandesnis amžius, tuo labiau linkęs primiršti struktūrinės jaunystės perskyras ir subjektyvių klaidų pėdsakus; juo amžius brandesnis, tuo mažiau nori žinoti apie patį *žinojimą*: kad žinojimo ištakose galbūt ilsisi

demonas, ne tik laisvai samdomas racionalaus gyvenimo advokatas. Tai, kas vadinama *racionalumo krize*, yra empirinė dviejų aiškiai identifikuojamų amžiaus tarpsnių tarpusavio kova – dažniau priešiška, nors kartais – supratinga. Kalbant epistemologiškai, kova tarp brandaus *objektyvizmo* ir jauno *relatyvizmo*. Nors racionalių pasirinkimų tarp šių ašigalių skalė yra plati, vyrauja šie du, *empiriškai aiškiai apibrėžiami*, pasirinkimai. Būtent empirinis veiksnys lemia, kad *epistemologiniai* komponentai pakeičiami *pseudo-ontologiniais*.

Objektyvizmas sutampa su *bendrumo* kategorija, o *relatyvizmas* ištirpdomas empirinėje *konkretumo* kategorijoje. Kitaip sakant, minėta *racionalumo* ir *procedūrų* priešprieša pateikiama kaip *bendrybių* ir *konkretybių* priešprieša. Bendrybės apibrėžiamos kaip egzogeninės (esančios *už* konteksto), o konkretybės – endogeninės (kontekstinės). Dėl šių natūralistinių priešpriešų net nekyla diskusijų: kuris sveiko proto žmogus drįs neigti *konkretybių* tikrumą, palyginti su grėsmingais *teorinio* tyrimo objektais – *socialiniais struktūriniais reiškiniais*, *abstrakčiomis sąvokomis*, *normomis*?³³

³² Tinkamų pavyzdžių, liudijančių, kad su metafizika, ypač brandžiame mažiuje, nesipyksta netgi jaunystėje aršūs antimetafizikai, pateikia Ernestas Gellneris veikale *Žodžiai ir daiktai*: „Nuostatos, aprašomos kaip lingvistinės filosofijos sindromas, – dėl keistų priežasčių, kurios aiškiai susijusios su savo socialiniu pagrindu, bet nepakankami aiškiai su šios krypties idėjų logika, – dažnai apima prieššūkimą, besiribojantį su panieka, sociologijai. Ši plačiai paplitusi ir autoritetinga nuostata nėra grindžiama, kalbant švelniai, korektišku, nuosekliu susipažinimu su konkrečiais socialinių tyrimų veikalais. Yra, žinoma, ir išimčių, tačiau tai – tik išimtis. Ironiška yra tai, kad taip ir turėtų būti dėl daugelio priežasčių. Lingvistinė filosofija pati yra pseudo-sociologija, kaip kad ji – ir pseudo-metafizika. Antra, kai kurios jos įžvalgos logiškai reikalauja sociologinių tyrimų, jei tik nerekomenduoja, kad sociologija turėtų pakeisti filosofiją. Trečia, socialiniai veiksniai, kurie daro poveikį lingvistinės filosofijos pobūdžiui, yra gana įtartini. <...>“ (Gellner 1959; 230).

³³ Pridurtina, kad šių trivialių pseudo-ontologinių perskyrų empirinio eksploatavimo rezultatai irgi yra trivialūs: vienoje perskyros pusėje spiečiasi „realistinės“ konkretybės, o kitoje telkiasi grėsmingos abs-

Šios anitietinės empirizmo sąlygos – palankesnės reliatyvizmo praktikoms. Racionalumas kaip konkreti procedūra ir praktinė vertybė geriau atliepia institucinius natūralizmo poreikius. Vadinamasis *konteksto racionalumas* (Scharfstein 1989) arba *socialinė epistemologija* (Fuller 1991) teikia postūmį įvairioms reliatyvizmo formoms. Net fizikai teoretikai artėja prie neišsprendžiamos faktų ir teorijos tarpusavio (ne) atitikimo mįslės, kurią sužadina konkretumo, empirinių duotybių, perviršis: „Jeigu kiekvienas nepasisiekimas suderinti teoriją su faktais būtų pagrindas ją atmesti, visada reikėtų atmesti visas teorijas“ (Kuhn 2003; 173).

Vyraujant *anitietinėms sąlygoms* geriausias filosofinis racionalumo krizės sprendimo variantas paradoksaliai sutampa su blogiausiu; ir atvirkščiai, blogiausias sutampa su geriausiu. Visos pastangos radikaliai atsakyti „blogiausio“ sprendimo ir pasirinkti „geriausią“ taip pat baigiasi paradoksaliai. Priešybės sutampa: „blogiausias objektyvizmas“ (visuotinė sąvokų rekonstrukcija)

tampa „geriausiu reliatyvizmu“ (visuotinė sąvokų dekonstrukcija). Juo epistemologinio reliatyvizmo istorija ilgesnė, tuo trumpesnė dialogo istorija. Relietyvizmo istorija, laimėjusi kovą su „blogiausiu dogmatizmu“ darosi dogmatiška, indiferentiška netgi savo pačios istorijos atžvilgiu. Dogminė racionalizmo gramatika pakeičiama kita dogma – nebe-dramatiškų „vietos“ standartų. Natūralistinė dogma pateisina reliatyvistinių kriterijų universalumą.

Kitaip tariant, antietietinės sąlygos neišnyksta. Jos ir negali išnykti. Ilgoje sekularizacijos istorijoje tiek filosofai („protas *vs.* prietarus“), tiek sociologai („procedūros *vs.* protą“) yra aktyvūs. Jie ne tik aprašo tikrovę, bet ir socialiai konstruoja indiferentiškus prasmės atkerėjimo kriterijus, kurie taip pat yra normatyviniai. Normatyvus yra *natūralizmas*, arba *tęstinumas* tarp sveiko proto ir socialinio mokslo, tarp socialinio mokslo ir gamtos mokslo, tarp veiksmo ir racionalumo. Natūralistinė mokslo filosofija rekomenduoja asketišką (normatyvinį) kriterijų – rasti *skiriamuosius* filosofijos mokslo ir

---

trakcijos – „nerealistinės“ sąvokos, teorijos, moksliniai modeliai, epistemologijos ir netgi sociologijos bei filosofijos tradicijos. Problema, su kuria susiduria triviali „betarpiškų konkretybių“ ir „spekulytyvių abstrakcijų“ perskyra, taip pat yra triviali. Empiriškai paaikškėja, kad *visos* duotybės, o ne tik *viena empiristinė rūšis*, yra „duotos“, ir todėl, reikalui esant, naudojasi laisvai samdomų racionalumo advokatų (epistemologinių ir metodologinių kriterijų) paslaugomis. Kaip pažymi Wilfridas Sellarsas: „Daugelis daiktų, galima sakyti, yra „duoti“: jusliniai turiniai, medžiaginiai objektai, universalijos, teiginiai, realūs ryšiai, pirmieji principai, netgi pati duotybė“ (Sellars 1991; 127). Taigi: kuris advokatas ir normatyvinis jos ar jo demonas yra geresnis, o kuris blogesnis, kai svarstomas ontologinis klausimas apie pasaulio kaip pasaulio *duotybę*? Jei *konkretumas* tapatinamas su *duotybe* kaip *savaime suprantama* kokybe, tikėtinas polilogas su kitomis *duotybių* rūšimis darosi neįmanomas. Dar daugiau: *konkretumas* ne tik natūralizuojamas, bet ir reliatyvizuojamas. „Realiai“ egzistuoja tik begalinė daugybė konkrečių racionalumo standartų – nebendramatiškų ir nepalyginamų. Drauge stiprėja pseudo-ontologinių *duotybių* – sąvokų, tiesų, teorijų, filosofijų, epistemologijų, normų, vertybių – kritika.

sociologijos mokslo požymius, kurie skirtų *mokslą* nuo *ne mokslo*.³⁴

Šiuo skiriamuoju „*mokslo* ir *ne mokslo*“ aspektu turėtų būti vertinama neopraksiologinė pastanga pergalingai užbaigti natūralizmo istoriją prasmės adekvatumo kriterijus ištirpdant indiferentiškuose situacinio racionalumo aprašymuose. Natūralistinė spekuliatyvių filosofijos kriterijų atkerėjimo istorija filosofijos ir sociologijos istorijų *paralelizmus* redukuoja į vieningą ir visiškai sekuliarizuotą technomokslą, konkrečias kalbos vartojimo praktikas. Abiejų modernųjų profesinių pašaukimų impulsai galiausiai atveda prie technomokslinių „šv. Petro vartų“: *skiriamieji* abiejų disciplinų bruožai pagaliau sutampa su *skiriamaisiais* mokslo bruožais, taigi jokių „filosofinių“ skirtumų nebelieka, ir abi disciplinos peržengia modernius *natūralistinės pasaulėžiūros* vartus. *Normatyvinė* minėtų profesinių impulsų pradžia yra viena ir ta pati: mokslas – tai idealusis filosofijos ir sociologijos modelis.

Šis impulsas toli gražu nėra naujas. Nauja nebent yra tai, kad „šiuolaikiškiausia“ natūralizmo tendencijos dalimi tampa sociologija, o ne filosofija. Jei sutiksime su minėtų „Edinburgo reliatyvistų“ teze, kad mokslo

prigimtis yra *socialinė*, tai turėsime sutikti ir su šios tezės implikacijomis: mokslas turi eiti paskui sociologiją, o filosofija (buvusi metafizika) – paskui fiziką (buvusią eksperimentinę filosofiją). Būtent čia verta stabtelėti klausiant: ar sociologija savo ruožtu turi eiti, kaip ir rekomenduoja praksiologija, paskui sveiką protą, neabejotinai sveikiausią grandinės narį? Šį klausimą savo ruožtu verta tikslinti: ar „vietinio žinojimo“ reliatyvizmas – kad paskutinio atsitiktinai prisijungusio etnometodologinio nario laisvoji ranka yra santykiška *dar kažkieko* atžvilgiu – yra saugus supratingumo, ne tik procedūrinio, požūriu?

Jau sociologijos pirmtakas Maxas Weberis, racionalumo analizę laikęs sociologinio samprotavimo ir socialinio veiksmo istorinių tyrinėjimų *pagrindu*, patarė laikytis epistemologinio atsargumo priemonių: tai, kas vienu atžvilgiu yra „racionalu“, kitu gali būti „iracionalu“ (Weber 1997; 20). Kultūrinio reliatyvizmo pradai Weberio sociologijoje griežtai suvaržomi *asketiškais diržais*: kartą priimtomis mokslinio darbo prielaidomis reikia *mažiausiai abejoti* ir *imtis darbo*. Weberio pasirinkimas – nebūtinai vienintelis ir nebūtinai geriausias „raciona-

³⁴ „Makro“ laikotarpiu programiškai sutampa logocentrinės Rudolfo Carnapo ir Talcotto Parsonso tezės: ir filosofija, ir sociologija yra *sąvokų eksplikacija*. „Mikro“ tarpsniu sutampa antiteorinės Ludwigo Wittgensteino ir trečiosios kartos žinojimo sociologų tezės: ir filosofija, ir sociologija yra *aprašymas*. Pirmuoju atveju *skiriamasis* bruožas – universalus *analitinis metodas*. Racionalus sąvokų *re-konstravimas*, grindžiamas *sąvokų tiesioginio tikrinimo* („sąvokų, nurodančių į betarpišką duotybę“; Carnap 2003; v) konkrečiose patyrimo srityse galimybė, leistų normatyviškai vieningai apimti *visas* pažinimo sritis. Antruoju atveju „ne teorija“ tampa „išvirkščia teorija“, už-tikrinančia nekonkuruojančių kalbos žaidimų konkrečiose situacijose aprašymų teisėtumą. Sąvokos nuskaidrinamos ne logocentiškai, o endogeniškai „<...> *kalbos žaidime*, kuriame šis užtikrinimas vartojamas“ (Wittgenstein 2009; 133) ir galioja kaip teisėtos „net tada, kai neįvyksta tai, kas buvo numatyta“ (ten pat).

lumo klausimo“ sprendimo būdas. Tačiau *klasikinis precedentas* reikalauja nuolatinio dėmesio. Kultūrinis reliatyvistinis pradai, išsivadavęs iš Weberio saugos diržų, plačiai išsiskleidžia socialinėje kontekstinėje epistemologijoje.³⁵

Teorinio proto valdymo laikotarpį pakeičia *praktinio proto* valdymo laikotarpis. Todėl pertvarkomi konvenciniai mokslinio racionalumo standartai (pakanka trumpai paminėti Pierre'o Bourdieu praksiologiją, Anthonny Giddenso struktūrizacijos teoriją, Jürgeno Habermaso komunikacijos teoriją), papildomai integruojant kalbos filosofijos, hermeneutikos, fenomenologinės sociologijos, etnometodologijos komponentus. „Tik aprašomosios“ kryptys vadovaujasi vėlyvojo Wittgensteino *žinojimo kaip aprašymo* taisyklėmis: „Tačiau *žinoti* tereiškia: galėti aprašyti“ (Wittgenstein 1995b; 341).³⁶

Ne tik mokslo sociologai, bet ir daugelis mokslo filosofų, „susilaikydami nuo sprendinio“ apie nykstančią filosofijos kaip *transcendentalinio tyrimo* sampratą, kuri savo ruožtu reikalauja apibrėžti ir įvertinti septintame dvidešimtojo amžiaus dešimtmetyje atsiradusią analitinę perskyrą tarp *epistemologijos* ir *socialinės epistemologijos*, pasiduoda *reliatyvizuotos, sociologinės* racionalumo sampratos kerams.³⁷ Pirma, atsisakoma bendrųjų logikos taisyklių, o tai yra universalu: „dabar“ niekas nebemėgsta didžiųjų pasakojimų. Antra, nepastebimai atsisakoma visų kitų *struktūrinių* komponentų. Problema, rodos, yra ta, kad užmirštamas istorinis dėmuo. Racionalumo samprata formuojasi ir istoriškai, ir kompleksiskai. Kai atmetama visa racionalumo istorija, stinga *racionalių argumentų*, kurie galėtų užtikrinti potencialų dialogą tarp nebendramatiškų gyvenimo formų.³⁸

³⁵ Vėlyvojo Wittgensteino kalbinių žaidimų ir gyvenimo formų filosofija, padedant, žinoma, Peteriui Winchui (1990), daro pakankamai didelę įtaką socialinių mokslų metodologijoms. *Racionalumas yra santykio* problema, kaip rodo kad ir šis Ludwigo Wittgensteino aforizmas: „336. Tačiau tai, kas žmogui atrodo protinga ar neprotinga, keičiasi. Vienais laikais žmogui rodėsi protinga tai, kas kitais laikais atrodė neprotinga. Ir atvirkščiai“ (Wittgenstein 2009; 81). „Bet ar čia nesama objektyvaus požymio“, – priduria Ludwigas Wittgensteinas primindamas, jog racionalumo problema susijusi su epistemologinėmis *apibrėžiančiojo ir tikrovės* statuso problemomis, o ne metodologiniu matavimo instrumentų tikrumo (patikimumo) pagrindu.

³⁶ Pierre'o Bourdieu knygos *Praktikos logika* (Bourdieu 1990) pirmosios dalies pavadinimas „Teorinio proto kritika“ pradedamas *orientacine* Ludwigo Wittgensteino citata, kurios gairė – dėmesingumas įprastai, savaime suprantamai daiktų tvarkai, vadinamajam „paprasčiausiam racionalumui“: „217. „Kaip galiu laikytis taisyklės?“ – jei tai nėra klausimas apie priežastį, tuomet tai yra klausimas apie pateisinimą, kodėl *taip* pagal ją elgiuosi. Kai tik išsemiui motyvus, atsiduriu į uolieną, ir mano kastuvus atsitrenkia. Tuomet esu linkęs sakyti: „Paprasčiausiai štai šitaip ir elgiuosi.““ (Wittgenstein 1995b; 220)

³⁷ Michaelas Friedmanas pažymi: atrodytų, kad vienintelė likusi mokslinio racionalumo samprata yra reliatyvizuota, sociologinė, teigianti, jog tinkamiausias mokslinio racionalumo, taigi ir mokslinio žinojimo, kriterijus yra konvencinis išpareigojimas vienai, o ne kitai, socialinei bendruomenei, arba grupei (Friedman 2001; 48).

³⁸ Paulas Feyerabendas yra teisus teigdamas, kad *nebendramatiškumo* statusas yra glaudžiai susijęs su *mokslo racionalumo* statusu. Tačiau tik iš dalies teisus tvirtindamas, jog *nebendramatiškumo* baiminamasi todėl, kad šio statuso pripažinimas apribotų tradicinio, *ne dialektinio*, argumento veiksmingumą (Feyerabend 1993; 150). Dalykas tas, kad *nebendramatiškumo* statusas, griežta šio žodžio prasme, suponuoja *nepalyginamumo* statusą: kažin ar, visuotinai pripažinus *nepalyginamumo sąlygas*, apskritai įmanomas teorinis *dialogas*?

Atsisakius racionalių palyginamumo kriterijų, racionalumas nyksta, sveiko proto požiūriu, idealiose, tačiau epistemologiškai nepažiniuose *situacinio racionalumo* ir *veiksmo* (konkreto racionalumo įgyvendinimo) simetrijose. Reliatyvizmas ne tik neigia palyginamumo galimybę, – kur kas stipresnis akstinas yra parodyti, kad pagrindinės racionalizmo (reliatyvizmo konkurento) sąvokos yra bergždžios, t.y. santykiškos jo paties, reliatyvizmo, atžvilgiu. Štai kodėl *racionalumą* siekiama aprašyti be *racionalizmo* liekanų: sukurti grynąjį aprašomąjį mokslą, „be metafizinių liekanų“.³⁹ Aiškėja, kodėl pagrindinis reliatyvizmo priešininkas yra racionalumas. Racionalumas, apimdamas koherentišką ir normatyvinę puses, siūlo palyginamumo standartus. Jei tik pripažįstama, kad specifiškas *reliatyvistinis racionalumas* (atsitiktinumų koherencijų) apima ir normatyvumą, reliatyvizmas, priverstas reflektuoti specifinio racionalumo ir normatyvumo ryšį, darosi palyginamas, bendramatiškas. O kartu – neapsaugotas nuo racionalizmo kritikos.

Reliatyvistinė racionalumo natūralizacija neišvengia *epistemologinės* nežinios: kaip giliai, mikroskopinio aiškinimo ir supratimo požiūriais, galime išsiskverbti į intersubjektyvias sąmonės struktūras, supratimo ir tipizacijos procesus, abipusiškumo evidencijas? Santykis tarp subjekto (pažįstančiojo neopraksiologo) ir objekto (kalbinio žaidimo nario) išlieka, taigi išlieka ir racionalaus pažinimo problema – santykis tarp *pirmosios tvarkos* (socialinių analogijų aibių, diferencijuojamų kasdienėse sąveikose) ir *antrosios tvarkos* (mokslinių racionalizacijų) *tipizacijų*. Į tai skatina kreipti dėmesį racionalumo problemos tyrėjai. Tariant Maxo Weberio žodžiais, – svarbu paistyti „racionalistinio interpretavimo pavojų“ (Weber 1978; 4–7).⁴⁰

Pakartotina, kad *racionalumas* – ir racionalizmo, ir empirizmo istorijų problema (žr. 3-ią straipsnio išnašą). Vienpusiška racionalizmo kritika teikia papildomų šansų vyraujančioms šiuolaikinėms empirizmo formoms. Atmetus *pirmojo asmens* racionalizmą randasi palankios nedialoginės, nekritinės sąlygos formuoti *trečiojo asmens*

³⁹ „Be metafizinių liekanų“ siekė paaiškinti ir ankstesnioji loginio empirizmo programa. Tiek įtakinga loginio empirizmo filosofija, tiek įtakinga struktūrinė funkcionalistinė socialinių mokslų metodologija rėmėsi *fizikos mokslo* kaip *racionalumo idealo* analogija. Būtent ši analogija ir atitinkamas kriterijus leido brėžti griežtą *legitimacinę* perskyrą tarp *mokslo* ir *ne-mokslo*, tarp prasmingo, verifikuojamo *mokslinio racionalumo* ir beprasmiškų, neverifikuojamų *metafizinių spekuliacijų*.

⁴⁰ *Intencionali prasmė* neretai saistoma – ir tai yra pagrindinis *prasmės adekvatumo teorijos* pavojus – su stebėtojo, o ne veikiančio asmens, prasme. Tas pat – iš dalies ir paties Weberio metodologijoje: veiksmas, kaip pabrėžia fenomenologinės sociologijos tradicija, *tipizaciją* ir *tipines sąvokas* laikanti pagrindine socialinių mokslų epistemologijos ir metodologijos problema, nėra prasmingai adekvatus, jei ji galima racionalizuoti remiantis vien tik objektyviu prasmės kontekstu. Weberio požiūriu, pasikartojanti žmonių elgsena yra adekvati prasmės lygmenyje tuo mastu, kuriuo sudėtines šios elgsenos dalis patvirtina *vidutiniai* mąstymo ir jausmų įpročiai (Schutz 1967; 234). Alfredas Schutzas nurodydamas *objektyvistinį* akcentą, identifikuoja vienpusišką Weberio metodologijos tendenciją: „Minčių ir jausmų *vidutiniai* įpročiai susiję su *priežastin-gai adekvačia*, o ne su *prasmingai adekvačia* interpretacija (ten pat).

(specifinės kultūros, kalbinio žaidimo, gyvenimo formos) „racionalizmas“, kurie veši pliuralizmo ir reliatyvizmo sąlygomis. Tačiau ar specifinis „trečiojo asmens“ natūralistinis racionalizmas yra geresnis už „pirmojo asmens“ racionalizmą? Rodos, kad „savaime suprantamas“ pritarimas šiam geresniam pasirinkimui yra tylus empiristinio reliatyvizmo atsakymas.

Tokį atsakymą Kantas tikriausiai vadintų *empiriniu regresu*. Praksio-logiją (empirinę praktiką, kuri simboliniu brūkšneliu atskirta nuo racionalizmo) visiškai tenkina *pirmoji* Kanto atsakymo Hume'ui dalis: mes niekada neturime pagrindo nuo empirinės eilės nario peršokti prie to, kas yra už juslinio ryšio ribų.⁴¹ Praksiologija – kartu su Hume'u ir Kantu – atmeta *priežastingumo* idėją, tačiau atakuoja ją taip atkakliai ir, kalbant istoriškai, taip pavėluotai, kad nejučia praleidžia *antrąją* minėto Kanto atsakymo dalį. Jutimais suvokiamo pasaulio reiškiniai yra tik „vaizdiniai“. Kantas kategoriškai neigia, kad „atsitiktinumų tvarkų“ egzistavimo galimybių reikia ieškoti vien tik *daiktų vaizdinių* atžvilgiu. Nepraksiologinis atsakymas, priešingai, yra tas: *atsitiktinumų tvarkos*, kurių niekaip nesugeba rasti protas, yra *nemarios, sui generis* tvarkos, kurias reikia „tik aprašyti“. Problema, kurios nepaisoma, yra ta: atsitiktinumų tvarkos, kad ir kaip empiriškai unikalios jos būtų aprašomos, tėra vaizdinių atsitiktinumų; fenomenas, arti-

nantis prie empirinio regresu (ten pat; 406). Kantas pagrindžia *kitą galimybę*, kurios, kaip filosofijos (bergždžio racionalizmo), atsisako praksio-logija:

„Bet mintis apie galimą vien tik mąstyti reiškinį pagrindą, t.y. jutimais suvokiamą pasaulį, laisvą nuo šio pasaulio atsitiktinumų, neprieštarauja nei neribotam empiriniam regresui reiškinį eilėje, nei visiškam jų atsitiktinumui“ (ten pat).

Proto *galimybę* – galimą vien tik mąstyti reiškinį pagrindą, *neprieštaraujantį* (!) neopraksiologinės nemarios visuomenės (neriboto empirinio regresu reiškinį eilėje) atsitiktinumų tvarkoms, – neopraksiologija atkakliai neigia. Atsisakydamas interpretacijos kaip a priori teorijos (filosofinės vaizduotės), tariamą Kanto „subjektyvizmą“ – „Kantui moralinė tvarka „mumyse“ buvo stulbinanti paslaptis“ (Garfinkel 1995; 37) – Garfinkelis pakeičia pseudo-ontologiniu reliatyvizmu (minėtu empiriniu regresu): „moralinė tvarka „už mūsų“ yra techninė paslaptis“ (ten pat). Kitaip tariant, socio-logija yra ne galvosūkis, o darbinis sprendimo būdas (*neopraksiologija*, kaip minėta, tapatinama su *etnometodologiniais darbo tyrimais*).

Kanto atsakymas dėl *tariamų antinomijų* tarp teorinio proto autonomijos ir empirinio regresu – nei metafizinis, nei subjektyvus. Kantas netapatina *priežastinių ryšių* idėjos ir *subjektyvių proto įpročių* (tai veikiau Hume'o hipotezė, kuria kaip prielaida remiasi paskesnė jo *priežastingumo* kriti-

⁴¹ „Jutimais suvokiamame pasaulyje nėra nieko, išskyrus reiškinius, bet reiškiniai yra tik vaizdiniai, kurie visada vėlgi jusliškai sąlygoti; ir kadangi čia mūsų objektai niekada nėra daiktai patys savaime, tai nereikia stebėtis, kad mes niekada neturime pagrindo nuo empirinės eilės nario, kad ir koks jis būtų, peršokti prie to, kas yra už juslinio ryšio ribų <...>“ (Kantas 1982; 405–6).

ka), bet siekia suprasti būtinas subjektyvaus supratimo mumyse *sąlygas*, t.y. *ir kitų rūšių patyrimo galimybes*, įskaitant visų pirma transcendentalinę (o ne tik patyrimo galimybę *daiktų vaizdinių* atžvilgiu). Natūralistinė odė *daiktų vaizdiniams* (atsitiktinėms empirinio regresio tvarkoms) paslepia būdingą etnometodologinio solipsizmo, kuris tariamai nepriklauso nuo kitų racionalumo sampratų, antitetiką. O tai nėra tik atsitiktinumas. *A priori* problema, kaip pažymi mokslo filosofai, turi natūralistinį polinkį slėptis socialinių mokslų metodologijose:

„*A priori* problema įvairiais pavidalais pasirodo ankstyvojoje dvidešimtojo amžiaus mokslo filosofijoje, tačiau labiau paslėptais būdais pasirodo socialinių mokslų srityse“ (Turner 2007; 34).

Dalykas tas, kad socialinių mokslų sritys konstruojamos kaip naujo mokslo, skirtin- go nei filosofija, projektas, kurį reikia ir pateisinti, ir institucionalizuoti. Naujų tyrimo būdų akcentas – *ne prielaidų lygmuo*, kaip filosofijoje, o veikiau sisteminamos *empirinių rezultatų* artikuliacijos. Filosofinis *a priori* (pažinimo sąlygų, ribų ir galimybių lygmuo) nelaikomas pakankamai svarbiu kriterijumi siekiant pateisinti *skiriamuosius* socialinių mokslų bruožus. Tai liudija netgi išskili išimtis: epistemologinį neokantininkų paveldą, pačių filosofų kritikuojamą, T. Parsonsas dar labiau susiaurina į mokslinę elementariųjų sąvokų schemą. Nors filosofinės prielaidos, bent jau kaip socialinio mokslo filosofijos

arba mokslo filosofijos prielaidos, išlieka, tačiau šias prielaidas postempirizmo laikotarpiu keičia *natūralistinės mokslo sociologijos* postulas: kad mokslas yra konkrečių praktikų aibės, kurios kristalizuojasi istoriniuose, organizaciniuose ir socialiniuose *kontekstuose*. Nenuostabu, kad racionalumas ir veiksmas yra simetrizuojami, nes *filosofinis a priori* šiose *in situ* praktikose – paslepiamas.

A priori problema sociologijoje traktuotina kaip *dualizmas*. Klasikinis *a priori* *problemos* pavyzdys – *dualizmo* precedentas Maxo Weberio sociologijoje. Tai – metodologinio suderinamumo tarp *priežastinio aiškinimo* ir *interpretacinio supratimo klausimas*, o pateisinamuoju požiūriu, – sociologijos mokslo *galimybės* klausimas. Weberio metodologija, siekdama eliminuoti *teleologinius* aiškinimo komponentus, skiria *vertybių* ir *faktų* tvarkas. Siekdamas apsisaugoti nuo *teleologijos*, giliai susijusios su filosofiniu antropologiniu *a priori*, Weberis, kaip minėta, renkasi *asketišką sprendimą*. Kadangi *faktų* ir *vertybių* tarpusavio sąveika formuoja įvairiopus normatyvinės kilmės struktūras, kurių raiška metaforiškai vadinama „amžina dievų kova“, reikia ne tik susilaikyti nuo vertinamųjų sprendinių (kai kalbama apie mokslinį požiūrį), bet ir „būtinai apsispręsti“.⁴²

Tikslingai racionalaus veiksmo struktūra (*elementariausia* ir *aiškiausia* mokslinio racionalumo ląstelė) pasirenkama kaip pagrindinis prasmės artikuliavimo kriterijus ir aiškinimo modelis. Šis asketiškas vėberiškos

⁴² „Šita nuomonė, kurią aš čia Jums dėstau, išplaukia iš to pamatinio fakto, kad gyvenimas, kol remiasi savimi ir yra suprantamas iš jo paties, žino tik amžiną dievų kovą, – jeigu kalbėsime be metaforų: galutinių apskritai *galimų* požiūrių į gyvenimą nesuderinamumą ir jų kovos neišsprendžiamumą, taigi būtinybę apsispręsti“ (Weber 1990; 79).

epistemologijos akcentas vadintinas *priežastinio adekvatumo* kriterijumi.⁴³ Klasikinis vėberiškas akcentas rodo, kad *epistemologiniai* klausimai gali būti – jei tik neatsižvelgiama į filosofinį a priori – pakeisti *metodologiniais* jau pačioje pradžioje: kai naujas tyrimo būdas tampa ir *mokslu*, ir *disciplina*.

A priori problema, kurią dera nagrinėti kompleksiskai, rekomenduoja papildomai samprotauti apie tikėtinas šio asketiško, tačiau drauge – normatyvinio, pakeitimo implikacijas. *Asketiškas-normatyvinis* pakeitimas, viena vertus, kategoriškai atsiribojia nuo filosofinio racionalizmo ir objektyvizmo (kurį Hilary Putnamas vadina – vargu ar nostalgiskai – „Dievo akies požiūriu“; Putnam 1990; 18), kita vertus, išranda minimalistinius, ir vis dėlto vertinančius, „Dievo akies požiūrio“ kriterijaus atitikmenis – „nulinius“ neutralumo ir indiferentiškumo taškus. A priori problema paslepia objektyvistinio akies vyzdžio kamputyje: didįjį vyzdį (loginę geometrinę formą) keičia

mažasis praksiologinis atžvilgis. Teleologiniai a priori pradai ne išnyksta, o pasislepia normatyvinėje minimalistikoje (natūralizme).

Glaudūs minimalistinio normatyvumo ir natūralizmo tarpusavio ryšiai liudija, kad galimybę pakartotinai apibrėžti dabartines epistemologijos ir metodologijos santykio ribas, o taip pat istoriškai primirštas epistemologines ribas tarp filosofinių ir sociologinių supratimo / aiškinimo komponentų, teikia *istorinė* ir *sisteminė* racionalumo problemos analizė, kuri neapsiriboja minimalistiniais „tik aprašymo“ kriterijais. Pakartotinai apibrėžti – tolygu paisyti atrankos, susijusios su skirtingais požiūriais į racionalumo problemą, principų⁴⁴, nagrinėti paralelines sociologijos ir filosofijos tendencijas atsižvelgiant į regresyvų nepasitikėjimą epistemologija, aiškinantis konceptualias šio nepasitikėjimo priežastis bei sąlygas. Skirtingi požiūriai į racionalumo problemą leidžia rinkti prisiminimus tam tikru – epistemologijos ir metodologijos santykio reflektavimo –

⁴³ Weberis, kitaip nei paskesnės sociologų kartos, susitapatinusios su Parsonso *analitinio realizmo* natūralizmu, aiškiai identifikuoja *a priori* komponentą. Šį komponentą jis analitiškai skaido į dvi dalis – 1) vertybinių sprendinių (filosofinės antropologinės srities) ir 2) prasmės, kurią veikiančys asmenys susieja su savo veiksmis, analizės (socialinio veiksmo mokslo). Išsaugoti tarpusavio ryšį tarp vertinamojo ir racionalaus komponentų – tolygu tyrinėti racionalumo ir prasmės adekvatumo problemas. Apibrėžti *prasmės* sąvoką – sudėtinga. Žmonių elgsenos komponentai, kaip pripažįsta Weberis pirmuose veikalo *Ekonomika ir visuomenė* puslapiuose, tarp savęs painiai susipynę: riba tarp *prasmingo* veiksmo ir *tik reaktyvaus* veiksmo aiškiai neidentifikuojama (Weber 1978; 4–7). Rimtų problemų kyla kalbant apie kompleksiskus istorinius procesus: sakykim, hipotetiškas *askezės dvasios* – „tam tikros atrankinės giminystės tarp ekonominio racionalizmo ir tam tikrų etinio rigoristinio religingumo rūšių“ (Weber 2000; 111) – postulas negali būti mechaniškai ekstrapoliuojamas į tuščią, prasmės adekvatumo požiūriu, laikotarpį, procesą, kurį Weberis tinkamai vadina *atramos praradimo* vardu. Prasmės adekvatumo „dvasiai“ apleidus istorinį savo kiautą, sunyksta *pagrindo lūkesčiai*: „Kai nugalėjęs kapitalizmas įsikūrė ant mechaninių pamatų, jam nebereikėjo šios atramos“ (Weber 1997; 163).

⁴⁴ Paisyti prasmės adekvatumo kriterijaus, kaip rekomenduoja 127-asis Ludwigo Wittgensteino *Filosofinių tyrinėjimų* fragmentas: „Filosofo darbas yra rinkti prisiminimus tam tikru tikslu“ (Wittgenstein 1995; 178).

tikslu. Kitaip tariant, rinkti *epistemologinių* sociologijos mokslo pagrindų prisiminimus, kurie nyksta natūralizmo, reliatyvizmo ir empirizmo laikotarpiu.

Natūralizmo⁴⁵ įtaka šiuolaikinėms socialinių mokslų praksiologijoms – didelė. Minėti natūralizmo ir minimalizmo tarpusavio ryšiai glaudžiai *suartina mokslinio tyrimo* ir *socialinio tyrimo* puses, šitaip netikėtai atradami *socialinę* mokslinių atradimų prigimtį ir fundamentalią *tęstinumo* tarp sveiko proto ir mokslinio proto garantiją. Natūralizmas – tai labai nuoseklus pragmatizmo ir radikalus empirizmo jungtis. Mokslas pasako, kad daiktai *yra*. Tęstinumui tarp mokslo ir sveiko proto šito pakanka. Pamatinis natūralizmo motyvas yra pozityvus: nuraminti, prijaukinti, adaptuoti neramų skeptišką protą. Panašiai šią geranorišką filosofinę tendenciją apibūdina Donaldas Davidsonas: „<...> pradėti sveiku protu (arba mokslu), o paskui tęsti siekiant aprašyti šio žinojimo prigimtį bei kilmę. Sėkmingas pastangų aprašyti rezultatas, manau, turi atskleisti, kodėl kai kurios bendrosios skepticizmo formos (t.y. juslinio skepticizmo kitų protų ir išorinio pasaulio atžvilgiu) yra nesupratingos (Davidson 2004; 4).“⁴⁶

Svarstyti skepticizmo adaptavimo natūralizme *tikėtinas implikacijas* derėtų remiantis minėtu dualizmo požiūriu. Racionalizmas filosofijoje ir sociologijoje grindžiamas dviem pagrindinėmis – proto ir tyrimo – idėjomis. Socialinių mokslų metodologijose šios idėjos ilgainiui sukonkretinamos ir įgyja specifinę – *analitinės struktūros* (formalizuoto proto) ir *taikomosios epistemologijos* (procedūrinės metodikos) – išraišką. Nesunku įžvelgti, kad metodologinė evoliucija dera su mokslinio racionalumo *asketizacija*. Asketizacija, kalbant vaizdžiai, yra higieninė mokslinio darbo praktika, kurios paskirtis – išgryninti procedūras atsikratant *filosofinio romantizmo* paveldo: „Pažymėtina, kad žymūs socialiniai teoretikai (tarp kurių – Karlas Marxas, Georgas Simmelis, Maxas Weberis, Georgas Lukácsas, George’as Herbertas Meadas, Walteris Benjaminas), plėtodami savo pasaulėžiūras, įtraukia reikšmingus filosofinio romantizmo komponentus“ (Law 2004; 8). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad higieninis švarinimas – ne vienkartinis aktas, o evoliucinis procesas: natūralizmo laikotarpiu į įtariamųjų „romantikų“ sąrašą įtraukiami ir skeptikai. Romantikai, skeptikai ir kiti ne natūralistai per trumpą laikotarpį „adaptuojami“.

⁴⁵ Mokslinės teorijos pasako mums, kokia yra daiktų tvarka. „Nėra pirmosios filosofijos“, todėl filosofija turi rasti „bendrus namus kartu su mokslo teorijomis ir metodais“ (Ritchie 2008; 6, 8, 31). Kai kurie mokslo filosofai laikotarpį, akcentuojantį *natūralizmo* – filosofinės *epistemologijos tęstinumo kurioje nors mokslo* arba *keleto mokslų* rūšyje, atsiribojančioje nuo klasikinės teorinės epistemologijos programos, – pradus ir *socialinio žinojimo* pirmenybę, palyginti su *individualiu pažinimu*, vadina „antrąja kognityvine revoliucija“ (Harré 2009; 181–7).

⁴⁶ Abejodami turime žinoti intersubjektyvumo prielaidą, kad skeptiškomis abejonėms negalime suteikti *koherentiško turinio*: „Jei visa tai yra tiesa, nėra prasmės stengtis pateikti konstruktyvų *atsakymą* šiems skepticams; visa tai, ko galime tikėtis – tai parodyti skeptikui, kad jo abejonės yra tuščios, kad jis nesupranta savo paties abejonių“ (ten pat).

Vertas dėmesio „adaptavimo“ pavyzdys, plačiai prigijęs natūralistinėse mikrosociologijose. Natūralizmo paskirtis yra paversti – lašas po lašo – filosofiją mokslu. Natūralizmo ištakose – mokslas kaip adekvačios filosofijos modelis. Neatsitiktinai neopraciologijose savitai prigyja mokslo istoriko Thomas'o Kuhno skiepas – *paradigma*. (Haroldo Garfinkelio *atskaitų* samprata, siejama su *nebendramatiškais* etnometodologiniais sveiko proto metodų aprašymais, traktuotina kaip sociologizuota mikroskopinė minėtos Kuhno sąvokos *analogija*.) Samprata prigyja būtent anarchistiniu mokslo revoliucijos laikotarpiu, kai po ortodoksinio konsenso (struktūrinio funkcionalizmo) delegitimacijos, dažnai „net nežinoma, kur eiti“ (Bauman 1992; 40).

Paradigma susideda iš dviejų esminių požymių – 1) įtaigios skeptiškos užuominos, kuri pritraukia į savo pusę gausius ne-

pasitikinčiųjų kitomis tradicijomis būrius, kai „net nežinoma, kur eiti“, ir 2) norminės adaptacijos, arba progresyvios bendruomeninės būklės, kurioje daug neužpildytų mokslinio kryžiažodžio langelių. Skeptiška užuomina *atitraukia* nuo įprasto darbo gausius nepasitikinčiųjų įprastu moksliniu darbu būrius⁴⁷ ir tuos pačius, dabar jau pasitikinčiųjų, būrius *pritraukia* prie naujo kryžiažodžio, pasaulėžiūrinio pavyzdžio ir kasdienės mokslinės praktikos. Neužpildyti langeliai (tradicinio mokslo paliktos „tuštumos“) reikalauja asketiško darbo, „empirinės regresijos“. Šios sąlygos palankios natūralizmui, empirizmui ir reliatyvizmui: krentant objektyviems mokslinio racionalumo bastionams, kyla gausūs indiferentiški, sociologiniai, aprašantys mokslininkų (natūralistų) jau aprašytus dalykus.⁴⁸

Šiuolaikinėje sociologijoje, kitaip nei klasikiniu formavimosi laikotarpiu, *epistemolo-*

⁴⁷ Nurodytiną aspektą (tik iš pažiūros nereikšmingas), sietinas su veiksmožodžiu *atitraukti* (angl. *to draw away*; org. Th. Kuhno tekste – „it drew adherens away from competing modes of scientific activity“; Kuhn 1970; 10). Šis veiksmožodis korektiškame Ramutės Rybelienės vertime struktūriškai pertvarkomas vartojant žodžių junginį „pritraukti šalininkus iš konkuruojančių krypčių“. Čia aptariamu požiūriu, svarbesnis – skeptiškas (gebėti atitraukti), o ne ideo-loginis (pritraukti) akcentas.

Plg.: „Jų turinys buvo pakankamai neprecedentinis, kad ilgam pritrauktų grupę šalininkų iš konkuruojančių mokslinės veiklos krypčių. Kartu jis buvo pakankamai atviras, ir naujos mokslininkų grupės galėjo rasti įvairiausių neišspręstų problemų“ (Kuhn 2003; 24); „Their achievement was sufficiently unprecedented to attract an enduring group of adherents away from competing modes of scientific activity. Simultaneously, it was sufficiently open-ended to leave all sorts of problems for the redefined group of practioners to resolve“ (Kuhn 1970; 10).

⁴⁸ Socio-logai, kaip teigia vartojantieji šį simbolinį brūkšnelį, yra arčiau *pirmosios tvarkos* (pasaulio kaip pasaulio) pažinimo. Šią paslaptį, kaip tvirtina šiuolaikiniai Edinburgo reliatyvistai, ilgai slėpė pernelyg baugšti sociologinė melancholija. Kaip rašo šiuolaikinis „stipriosios mokslo programos žinojimo sociologijoje“ pirmtakas Davidas Blooras, sociologai – jei tik nesvyruotų ir, žinoma, neskleistų pesimistinių nuotaikų – galėtų daug giliau prasiskverbti į „žinojimo prigimties“ tyrimų sritį (įskaitant empirinius mokslus ir netgi matematiką), kurią yra užėmę filosofai: „Durkheimio klasikinė studija *Elementariosios religinio gyvenimo formos* rodo, kaip sociologai gali skverbtis į pačias žinojimo formas gelmes. Dar daugiau, Durkheimas pateikia aibę užuominų, kaip jo atradimus galima susieti su mokslinio žinojimo tyrimais. Šios užuominos užstrigo kurčiose ausyse“ (Bloor 1976; 2).

gijos ir metodologijos santykio ribos praranda aiškumą, o gal net ir nyksta. Štai kodėl nederą prarasti budrumo: „Nereikia dirbtinai statyti protui kilpų, nes protas pats, ir, be to, neišvengiamai, į jas pakliūva“ (Kant 1982; 312). Immanuelio Kanto prieveiksmis „neišvengiamai“ skirtas, be abejo, „mums“, nes kalbama apie proto gaudymo kilpomis padarinius reliatyvistinio nihilizmo amžiuje. Kanto netiesiogiai paminėtos „natūralios kilpos“ – tai „indiferentiško natūralizmo“ sąlygos, į kurias pakliūva ne tik ankstyvasis humanistinės pakraipos biurokratas, filosofuojančią savo tapatybę lengvabūdiškai iškeitęs į „racionalų modernaus gyvenimo technologo“ (Weber 1978; 1401) tapatumą, bet ir griežtai specializuotas „šiuolaikinis filosofas“. ⁴⁹

Verta pakartoti, kad šios ribos nepakankamai aiškios nuo pačios pradžios. ⁵⁰ Tiek filosofijoje, tiek sociologijoje – panašūs procesai, tik sociologijoje galbūt rečiau reflek-

tuojami. *Epistemologinis natūralizmas* filosofijoje ir (*neo*)praksiologija sociologijoje – tai dvi šiuolaikinės tendencijos, kurios simetriuoja globalų ir lokalų lygmenis: nuo šiol niekam, išskyrus reliatyvistinę neopraksiologą, nelemta peržengti situacinio racionalumo lygmens. Diskusija dėl „situacinio racionalumo“ tampa reliatyvistiniu monologu. Per trumpą laikotarpį perrašoma gausybė odžių Šnekai: diskurso objektui ir subjektui; viso to, kas yra, visybei; kiekvieno pasaulio bruožo kontekstualizacijai, skaidriam langui į pasaulį. ⁵¹ Trečioji *žinojimo sociologijos*, inicijuotos dar Karlo Mannheimo, banga, siekia, kaip ir šiuolaikinėje neopragmatizmo bei natūralizmo filosofijoje, eliminuoti epistemologiją, o socialinių mokslų filosofiją pakeisti „naujajai mokslo sociologija“. Epistemologija sociologizuojama radikaliuose formose, kurios dėl įvairių priežasčių siekia atmesti santykiškai autonomiškus racionalizmo tradicijos komponentus. ⁵²

⁴⁹ Pastarąjį savo knygoje *Iracionalus žmogus* tinkamai apibūdina Williamas Barretas. *Šiuolaikinį filosofą* antiikinės filosofijos problemos „kažkaip trikdė“, todėl savo egzistenciją ji arba jis linkę pateisinti nuosaikioje profesionalių tarnautojų ir mokslininkų bendrijoje. Šiuolaikinio universiteto specializacija atitinka šiuolaikinės gamybos specializaciją. O kadangi modernus mokslas įmanomas socialiai organizuojant žinojimo tvarką, filosofas šiandieną verčiamas vaidinti *objektyvų* socialinį vaidmenį – imituoti mokslininką, kuris tobulina savo įrankius specializuodamasis: „Tai lemia nepaliaujamą šiuolaikinių filosofų domėjimąsi technika, logine ir kalbos analize, sintakse ir semantika; o kalbant apibendrintai, atsiribojimą nuo turinio, kuris pakeičiamas formaliais subtilybėmis“ (Barrett 1962; 6).

⁵⁰ *Epistemologijos* ir *metodologijos* sampratas Maxas Weberis, kaip rašo Weberio paveldo tyrėjai, vartoja miglotai, kartais netgi „pasiekdamas terminologinę painiavą, kurioje „logikos“, „metodologijos“ ir „epistemologijos“ terminai keičia vienas kitą“ (Bruun 2007; 9). Stiprėjant praksiologinio natūralizmo tendencijoms, epistemologiniai klausimai, kaip minėta, redukuojami į praksiologinius. Racionalumą traktuojant kaip *tik aprašomąją* praktinio įgyvendinimo formą savo ruožtu stiprėja *reliatyvizmo*, arba *natūralizuoto racionalumo*, pozicijos.

⁵¹ Kaip rašo praksiologai, remiantys natūralistinę kalbos kaip „duotybės“ požiūrį: „Šio požiūrio paskirtis – traktuoti kalbą kaip skaidrų „langą į pasaulį“, kaip laidininką, tiesioginį nurodymą į tam tikrą „realų daiktą“ socialiniame pasaulyje“ (Watson 2009; 8).

⁵² Racionalizmas – tai išskili filosofinė antropologinė tradicija, kurios tikslas yra suprasti, artikuliuoti ir paaikškinti *mūsų* kaip racionalių gyvūnų proto prigimtį ir paskirtį. „Šios rūšies racionalizmas anglosaksų pasau-

Suabejoti prigimtinėmis filosofinio proto, nustatančio *mokslinio objektyvumo* gyvenamajam pasauliui standartus, teisėmis – verta. Tačiau kažin ar verta naikinti filosofijos kaip *transcendentalinio tyrimo*, skirtino nuo *empirinio tyrimo*, tradicija, kuri savo šaknimis maitina ir *teorinio*, ir *praktinio* gyvenimo sandus. Transcendentalinis atskaitingumo principas mažų mažiausiai saugo *analitinę pusiausvyrą* tarp pažinimo teorijos (epistemologijos), metodologinio lygmens, orientuoto į sąvokų artikuliaciją, ir empirinio lygmens. Neopraksiologinė „pernelyg galimų patyrimų“ (Kantas 1982; 348) aibė ne tik nenukentėtų, bet ir praturtėtų, jei būtų taikomi analitiniai racionalizmo kriterijai, kuriuos Robertas Brandomas glausiai apibendrina remdamasis trinarėmis gairėmis: 1) *įsitikinimas* išprotautu argumentu, 2) *viltis* dėl supratingo sutarimo, 3) išraiškos *skaidrumas* (Brandom 2002; 2).

Pirma. Proto – *a priori principų, teorijos, intelekto* kaip sąvokų formuotojo – kritika turi būti nuodugni, skeptiška, bet kartu ir nuosaiki, t.y. saugoti ir problemiška, ir protingąją transcendentalinio idealizmo dalį (Kantas 1982; 217–8). Antra. Tebėra svarbu analitiškai skirti *protą, intelektą* ir *praktines racionalumo formas*, kurių ribos beveik ištrinamos postracionalizmo, arba universalaus socialinio konstrukcionizmo, laikotarpiu:

„<...> mes *pirmiausia* turime pažymėti, kad tik intelektas yra tai, iš ko gali kilti grynosios ir transcendentalinės sąvokos, kad protas, tiesą sakant, nesukuria jokių sąvokų, bet daugjų daugiausia *išlaisvina intelektualinę sąvoką* nuo neišvengiamo apribojimo galimo patyrimo sritimi ir siekia šitokiu būdu išplėsti ją už to, kas empiriška, ribų <...>“ (Kantas 1982; 313).

Gyvenimo patarlė „Vienam nueinant, kitam pareinant“ yra karti, bet teisinga. Reikia pripažinti, kad vakardiena – kartesnė sociologams, o filosofams – saldesnė. Filosofai apibrėžia mokslinio racionalumo standartus, o sociologai praktiškai juos *tikrina*; kalbant nuosaikesne Karlo Popperio *kritinio racionalizmo* kalba, *išbando*. Šiandiena – kartesnė filosofams, bet saldesnė socio-logams, „mikroskopinio žinojimo operatoriams“, arba, tariant taupiais Friedricho Nietzsche's žodžiais, „efektingams“ (Nietzsche 1996; 170). Vyraujančios šių dienų tendencijos ragina atsakyti proto problemos, tiksliau, ją „empiriškai išspręsti“. Gebėjimas išlaisvinti intelektualinę sąvoką nuo apribojimų pakeičiamas natūralizmu, kuris pasako mums, kokia yra daiktų tvarka. Kai paaiškėja, kad daiktų tvarka – tikrovė, tiesa, racionalumas, teisingumas, gėris, normatyvumas – yra nebendramatiška, lieka bendramatiškas klausimas: „Ar tiesa netampa natūralistine būtinybe?“ (Šliogeris 2010; 31).⁵³

Ypač palankios sąlygos natūralistinei būtinybei randasi tada, kai tikėjimo naujomis

---

lyje per pastarąjį šimtmetį vargu ar yra traktuojamas palankiai. Vyraujanti analitinės filosofijos tendencija yra pabrėžtinai empiristinė, bent jau nuo Ayerio ir Carnapo. Jameso ir Dewey amerikietiškas pragmatizmas apibrėžia save kaip opoziciją pražūtingam racionalistiniam intelektualizmui. Abu šie sąjūdžiai ir jų paveldėtojai XX amžiaus antroje pusėje visiškai nusigręžia nuo karteziško *ne natūralizmo*, žmogaus proto, žinojimo ir veiksnio požiūriais“ (Brandom 2009; 1).

⁵³ Natūralizmo amžiaus perteklinių „būtinybių“ ideo-logizavimas skaidriai apčiuopiamas Arvydo Šliogerio fragmente *Apie tiesą*. Šį fragmentą randame knygoje ištis unikaliu pavadinimu *Bulvės metafizika*: „Ar tiesa netampa natūralistine būtinybe?“ (Šliogeris 2010; 31). „Natūralistinė būtinybė“ formuojasi stiprėjančio

mokslinio racionalumo konvencijomis ir procedūrinio asketiškumo ryšys liberalizuojamas ir reliatyvizuojamas, atribojamas nuo *racionalios diskusijos* bei *kritiškumo* nuostatų (Popper 2002; xix). Šių dienų reliatyvizacijos farvateryje plaukia efektinis *betarpiškumo* flagmanas: pažinimą *įtarpina* ne idėjos (racionalistinės arba empiristinės), o *kalbinių žaidimų praktikos*. Radikalusis empirizmas,⁵⁴ tariamai paneigdamas normatyvumą epistemologijoje, teikia galimybę empirizmą pertvarkyti natūralistiškai, postulodamas pseudo-ontologinius „neišnaikinamo pluralizmo“, tariant Haroldo Garfinkelio žodžiais, „nemarios visuomenės“, pasaulius. *Natūralistinio tęstinumo* tarp filosofijos ir mokslo tezė leidžia simetrizuoti ryšį tarp aprašymo ir sėkmingų mokslo praktikų. Socio-logija neturi kištis į sėkmingus (neišnaikinamai reflektyvius) žmonių organizacinės sąveikos ir aplinkos ryšius. Nei filosofija, nei sociologija „neturi ką pasakyti“, bet gali *kitą pirmą kartą* aprašyti.⁵⁵

Suprasti natūralią mokslo tėkmę ir sėkmę – lygu pateisinti filosofinio nesikišimo

statusą ir tikėtiną *indiferentiškos* laikysenos, naujos *mokslinio racionalumo* nuostatos, sėkmę. Atskleidžiami nauji, neabejotinai įdomūs, slėpingos tikrovės veido „mikrosociologiniai“ bruožai. Mikroskopinių gairių privalumas – santykio tarp anksčiau ignoruotų indeksinių išraiškų ir numanomų kalbinio žaidimo taisyklių nuskaidrinimas. Tačiau pasitikėjimas savaiminėmis tyrimo procedūromis ne tik neišblėsta, bet ir stiprėja: sakinių prasmės faktiškumo verifikacijas keičia detalūs reflektyvų kalbos vartojimo bruožų aprašymai. Natūralistinės metodologijos, kritikuodamos loginio empirizmo ir apskritai *apriorizmo* kriterijus, ypač *konvencijos* ir *analitiškumo*, formuoja detalesnį, nei anksčiau, empiriškai orientuotą pragmatizmą, apimantį „pragmatinių“ kriterijų – paprastumo, naudingumo, nuosaikumo, paneigimo ir pan. – aibes (Quine 1980; 46).

Natūralistinis idealas, bent jau socialinių mokslų metodologijoje, formuoja dvi pagrindines kryptis – *analitinę* ir *praksiologinę*. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad abi šios kryptys, klasikinių prasmės adekvatumo

---

nepasitikėjimo epistemologija aplinkoje, randantis tarpinei, tačiau įgyjančiai universalią reikšmę, praksiologijos grandžiai „kažkur“ tarp proto ir intelekto. Kyla klausimas: ar šiame „kažkur“ ir natūralizuojama, tiksliau, „suvalgoma“ (ten pat) daikto būties tiesa? Turint mintyse šiuolaikinio filosofo-sociologo kalbos vartojimo kasdienėse situacijose polinkį ir nuolatinio persivalgymo „tiesiog vartojant“ poreikį verta pakartotinai klausti: „Ar iliuzija netampa didžiausiu pavojumi?“ (ten pat)?

⁵⁴ W. V. Quine'o radikaloje empiristinėje rekomendacijoje – „jei mes esame empiristai“ (Quine 1980; 41) – skiriamos trys viena kitą keičiančios pakopos: Locke'o ir Hume'o „terminas po termino empirizmas“, Benthamo „teiginio empirizmas“, kuris galiausiai keičiamas Quine'o radikaliu „empirinės reikšmės vieneto empirizmu“, kuris laikomas netgi tikroju „viso mokslo“ (ten pat; 42) pamatu.

⁵⁵ Išryškėja *mokslo sociologijos*, kurios paskirtis – kitą pirmą kartą aprašyti, privalumai. Postempiristinei filosofijai paliekama terapeutinė pagalbinio darbininko funkcija, kurios paskirtis – išsilaisvinti iš apgaulingų iliuzijų, kurios nuo Descartes'o laikų beviltiškai tikina, „kad filosofija turinti kažką pasakyti“ (Hutchinson, Read, Sharrock 2008; 125).

klausimų požiūriu, yra *minimalistinės*. *Pozityvistinė* kryptis imituoja eksperimentinį gamtos mokslų metodą: specifinių įvykių sekų stebėjimai teikia racionalų pagrindą daryti prielaidą, kad gretimi, pasikartojantys laike ir erdvėje įvykiai gali būti tikimybiškai priskirtini būtinų ryšių (dėsnių) kategorijai. *Praksiologinė* kryptis racionalumo sampratą pliuralizuoja. Racionalumas atskiriamas nuo *palyginamumo* ir *apibendrinimo* kriterijų, kurie paliekami filosofinei *komentavimo* veiklai:

„Kitaip sakant, racionaliojo elgesio požymius sociologas gali atskirti nuo filosofinio komentavimo srities ir įtraukti juos į empirinio tyrimo veiklą“ (Garfinkel 2005 [1967]; 254).

Tarpusavio santykiai tarp minėtų kryptių yra prieštaringi: arba indiferentiški, arba priešiški. Jų priešiškumas vienokiais ar kitokiais pavidalais atnaujina „senąsias“ racionalizmo, empirizmo, natūralizmo, dogmatizmo, reliatyvizmo problemas. Vyraujant aracionalioms („nulinėms“) tezių judėjimo sąlygoms pasirašoma daugybė *mirties epistemologijai* nuosprendžių (už tai pernelyg dažnai kaltinamas vien tik Richardas Rorty). Dalykas tas, kad mūsų laikams, kaip apibendrina mokslo filosofai, būdingas *esminis sutrikimas*:

„Mūsų laikams būdingas esminis sutrikimas. Viena vertus, mes akly pasitikime technologija ir racionalizmu. Mūsų neo-liberalistiniame pasaulyje, rodos, tinkamai galioja tik tai, kas sparčiai eksploatuojama ir suprekinama. Vienintelė oponuojanti šios rūšies racionalizmo jėga yra kraštutinis visų protavimo formų atmetimas, o kartais ją lydintis religinis fundamentalizmas. Užuoat apmaščius protavimo ribas ir galimybes, dialogas pakeičiamas demagogine kova tarp kultūrų.“ (Leidlmair 2009; vii)

Natūralistinį požiūrį radikaliausiai išplėtoja neopraksiologija, kuri, atmesdama filosofiją, tampa natūralistiniu metodu, būdingu pačiai praktinio protavimo logikai. Praktinio protavimo struktūrų aprašymas *a priori* – tai vadinama *indiferentiškumu* (Garfinkel 2002) – atitolinamas nuo teorinio proto struktūrų, kurių atžvilgiu tyrėjai yra *neutralūs*. Kinta *tik* pavadinimai: *indiferentiškumo* nuostata pakeičia *neutralumo* nuostatą. Praktinis racionalumas – pliuralizuodamasis – aprašo ir verifikuoja pats save. Kitaip negu kritinės ir dialoginės formos, dabartiškumo metafizika, nuo dialogo apsaugota unikaliais indeksinio racionalumo – nepalyginamo ir nebendramatiško – kriterijais, vengia savireferentinės nuostatos (*radikalaus reflektyvumo*). Etnometodologinių *kopijų* nėra ir negali būti. Tai liudija absoliutinis *kito pirmo karto* reliatyvizmas; ne tik epistemologinis, bet ir pseudo-ontologinis reliatyvizmas.

Iš to, kas pasakyta, darytinos dvi svarbios išvados. *Pirma*. Skiepydamas nepasitikėjimą *racionalumu* kaip *loginių tyrinėjimų* dalyku epistemologinis natūralizmas hipostazuoja aprašomojo empirizmo išteklius vienpusiškai sutelkdamas dėmesį tik į betarpiškų detalių koherencijas. Praksiologinio nepasitikėjimo racionalumu kulminacija – mikroskopinė „kito pirmo karto“ euristika, neigianti bet kurios rūšies, o ypač racionalizmo, pastovumą. Smagininimasis *dabartiškumo metafizika* – ką galiu žodžiu „bububu“ turėti mintyje? (Wittgenstein 2005b; 139) – reikalauja „eiti iki galo“. Čia randame etnometodologinę indeksiško išraiškų draugiją, kurios paslėptas „a prio-

ri yra „atsitiktinumas“: tai vadinasi „šitas“ arba „šitas vadinasi „šitas“ (ten pat; 138). Konvencinę *loginių sąvokų teoriją* pakeičia *proceso teorija*. Flirtas su socialine teorija ne nutraukiamas, o darosi vingrus. Nors *konvencinė teorija*, vadovaujantis *indiferentiškumo* nuostata, ignoruojama, tačiau neatsisakoma *kitokios teorijos* idėjos.

Antra. Šiuolaikinėje sociologijoje (ir apskritai socialinių mokslų srityse) vis labiau ignoruojamas, palyginti su *klasikiniu* socialinio veiksmo analizės laikotarpiu, *prasmės adekvatumo kriterijus*. Prasmės adekvatumo problema *metodologizuojama*. Pliuralizavę

racionalumą neopraksiologai nereflektuoja koncepcinių šios pliuralizacijos padarinių. Nedėmesingumo socialinei teorijai rezultatas – epistemologinės intersubjektyvumo problemos natūralizavimas: empiristiniai-pozityvistiniai *stebėjimo, tikrinimo, atradimo, indukcinio apibendrinimo* kriterijai keičiami postempiristiniais *aprašymo, instruktavimo, išradimo, atskaitingumo* kriterijais. *Empiristinių aiškinimą* pakeičia *empiristinis aprašymas*, įgaunantis iki-predikatinio natūralistinio priežastingumo statusą. Fenomenologinis *gyvenimo-pasaulis* pakeičiamas aprašomuoju natūralistiniu *socio-loginiu pasauliu*.⁵⁶

LITERATŪRA

Bauman, Zygmunt. 1992. *Intimations of Postmodernity*. London, New York: Routledge.

Beckett, Samuel. 1994. *Waiting for Godot. A Tragicomedy in Two Acts*. New York: Grove Press.

Benjamin, Walter. 2005. *Nušvitimai. Esė rinktinė* (iš vokiečių kalbos vertė Laurynas Katkus). Vilnius: Vaga.

Bernstein, Richard J. 1983. *Beyond Objectivism and Relativism: Science, Hermeneutics, and Praxis*. Philadelphia, Pennsylvania: Pennsylvania University Press.

Bhaskar, Roy. 1979. *The Possibility of Naturalism. A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*. London and New York: Routledge.

Biderman Shlomo; Scharfstein, Ben-Ami. 1989. „For a Reasonable Rationalism“ in Shlomo Biderman and Ben-Ami Scharfstein (eds.) *Rationality in Question. On Eastern and Western*

Views of Rationality. Leiden, New York, København, Koln: E. J. Brill: ix–xix.

Bloor, David. 1976. *Knowledge and Social Imagery*. London: Routledge and Kegan Paul.

Bloor, David. 1997. *Wittgenstein, Rules and Institutions*. London and New York: Routledge.

Bourdieu, Pierre. 1988. *Practical Reason. On the Theory of Action*. Stanford, California: Stanford University Press.

Bourdieu, Pierre. 1990. *The Logic of Practice* (trans. by Richard Nice). Cambridge: Polity Press.

Brandom, Robert B. 1994. *Making It Explicit: Reasoning, Representing and Discursive Commitment*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Brandom, Robert B. 2002. *Tales of the Mighty Dead. Historical Essays in the Metaphysics of Intentionality*. Cambridge, Mass., London, England: Harvard University Press.

⁵⁶ Pastaba: šio straipsnio tęsinys – kitame numeryje, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2013/2 (33).

Brandom, Robert B. 2009. *Reason in Philosophy. Animating Ideas*. Cambridge, Mass., London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.

Brubaker, Rogers. 1984. *The Limits of Rationality. An Essay on the Social and Moral Thought of Max Weber*. London and New York: Routledge.

Bruun, Hans Henrik. 2007. *Science, Values and Politics in Max Weber's Methodology*. Aldershot, Hampshire, Burlington, USA: ASHGATE.

Carnap, Rudolf. 2003. *The Logical Structure of the World and Pseudoproblems in Philosophy* (trans. by Rolf A. George). Chicago and La Salle, Illinois: Open Court.

Coulter, Jeff. 2001. „Human practices and the observability of the ‚macro-social“ in Theodore R. Schatzki, Karin Knorr Cetina and Eike von Savigny (eds.) *The Practice Turn in Contemporary Theory*. London and New York: Routledge: 37–48.

D'Amico, Robert. 1999. *Contemporary Continental Philosophy*. Boulder, Kolorado: Westview Press.

Davidson, Donald. 2004. *Problems of Rationality*. Oxford: Clarendon Press.

Descartes, René. 1978a. *Samprotavimas apie metodą*. Kn.: Descartes, René. *Rinktiniai raštai* (iš prancūzų k. vertė Gvidonas Bartkus, Petras Račius). Vilnius: Mintis.

Descartes, René. 1978b. *Metafiziniai apmąstymai*. Kn.: Descartes, René. *Rinktiniai raštai* (iš prancūzų k. vertė Gvidonas Bartkus, Petras Račius). Vilnius: Mintis.

Habermas, Jürgen. 1981. *The Theory of Communicative Action. Vol. 1. Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beaton Press.

Habermas, Jürgen. 2001. *On the Pragmatics of Social Interaction. Preliminary Studies in the Theory of Communicative Action* (trans. by Barbara Fultner). Cambridge, Mass.: The MIT Press.

Habermas, Jürgen. 2002. *Modernybės filosofinis diskursas* (vertė Alfonsas Tekorius). Vilnius: ALK, Alma Littera.

Hacking, Ian. 1983. *Representing and Intervening. Introductory Topics in the Philosophy of Natural Science*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hacking, Ian. 1992. „The Self-Vindication of the Laboratory Sciences“ in Andrew Pickering (ed.) *Science as Practice and Culture*. Chicago and London: Chicago University Press: 29–64.

Hacking, Ian. 1999. *The Social Construction of What?* Cambridge, Mass., London, England: Harvard University Press.

Hacking, Ian. 2002. *Historical Ontology*. Cambridge, Mass., London, England: Harvard University Press.

Harré, Rom. 1981. „Preface“ in Knorr-Cetina, Karin D. 1981. *The Manufacture of Knowledge. An Essay on the Constructivist and Contextual Nature of Science*. Oxford, New York: Pergamon Press: vii–viii.

Harré, Rom. 2009. „The Second Cognitive Revolution“ in Karl Leidlmair (ed.) *After Cognitivism. A Reassessment of Cognitive Science and Philosophy*. London, New York: Springer: 181–7.

Heidegger, Martin. 1992. *Būtis ir laikas*. Kn. Martinas Heideggeris, *Rinktiniai raštai* (sudarė ir iš vok. kalbos vertė Arvydas Šliogeris). Vilnius: Mintis.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1997. *Dvasios fenomenologija* (iš vokiečių kalbos vertė Arvydas Šliogeris). Vilnius: Mintis.

Hempel, Carl G. 1952. *Fundamentals of Concept Formation in Empirical Science*. Chicago and London: University of Chicago Press.

Hempel, Carl G. 2001a. „Logical Positivism and the Social Sciences“ in James H. Fetzer (ed.) *The Philosophy of Carl G. Hempel. Studies in Science, Explanation, and Rationality*. Oxford: Oxford University Press: 253–275.

Hempel, Carl G. 2001b. „Valuation and Objectivity in Science“ in James H. Fetzer (ed.) *The Philosophy of Carl G. Hempel. Studies in Science, Explanation, and Rationality*. Oxford: Oxford University Press: 372–396.

Hesse, Mary. 1980. „In Defence of Objectiv-

ity“ in Mary Hesse *Revolutions and Reconstructions in the Philosophy of Science*. Brighton, England: Harvester Press.

Holbachas, Paul Henri. 1963. *Laiškai Eugenijai. Sveikas protas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Hollis, Martin. 1987. *The Cunning of Reason*. Cambridge: Cambridge University Press.

Horkheimer, Max; Adorno, Theodor W. 2006 [1947]. *Apšvietos dialektika. Filosofiniai fragmentai* (iš vokiečių kalbos vertė Gediminas Mikelaitytis). Vilnius: Margi raštai.

Huenemann, Charlie. 2010. *Understanding Rationalism*. Durham: Acumen Publishing Limited.

Hume, David. 1995. *Žmogaus proto tyrinėjimas* (iš anglų kalbos vertė Kęstutis Rastenis). Vilnius: Pradai.

Hume, David. 2007. *Traktatas apie žmogaus prigimtį* (iš anglų kalbos vertė Joana Vanagienė). Vilnius: Charibdė.

Husserl, Edmund. 2005. *Karteziškosios meditacijos* (iš vokiečių kalbos vertė Tomas Sodeika). Vilnius: Aidai.

Hutchinson, Phil; Read, Rupert; Sharrock, Wes. 2008. *There is No Such Thing as a Social Science. In Defence of Peter Winch*. Hampshire, England; Burlington, USA: Ashgate Publishing Company.

Garfinkel, Harold. 1974. „The Origins of the Term ‘Ethnomethodology’“ in Roy Turner (ed.) *Ethnomethodology. Selected Readings*. Middlesex, England: Penguin Education. 15–18.

Garfinkel, Harold; Sacks, Harvey (ed.). 1986. „On formal structures and practical action“ in Harold Garfinkel (ed.) *Ethnomethodological Studies of Work*. London and New York: Routledge.

Garfinkel, Harold; Sacks, Harvey (ed.). 1986. „Introduction“ in Harold Garfinkel (ed.) *Ethnomethodological Studies of Work*. London and New York: Routledge: vi–vii.

Garfinkel, Harold. 2002. *Ethnomethodology's Program. Working Out Durkheim's Aphorism* (edited and introduced by Anne Warfield Rawls).

Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, Inc.

Garfinkel, Harold. 2005. *Etnometodologiniai tyrimai* (iš anglų kalbos vertė Algimantas Valantiejus). Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.

Gattei, Stefano. 2009. *Karl Popper's Philosophy of Science. Rationality Without Foundations*. London, New York: Routledge.

Gellner, Ernest. 1959. *Words and Things. A Critical Account of Linguistic Philosophy and a Study in Ideology*. Boston: Beacon Press.

Gellner, Ernest. 1998. *Language and Solitude. Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*. Cambridge: Cambridge University Press.

Grathoff R. (ed.) 1978. *The Theory of Social Action: The Correspondence of Alfred Schutz and Talcott Parsons* (ed. by R. Grathoff). Bloomington / London: Indiana University Press.

Feyerabend, Paul K. 1981. *Realism, rationalism and scientific method. Philosophical papers. Vol. I*. Cambridge, London, New York: Cambridge University Press.

Feyerabend, Paul K. 1991. *Three Dialogues on Knowledge*. Oxford, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell Publishers Ltd.

Feyerabend, Paul K. 1993. *Against Method*. London, New York: VERSO.

Feyerabend, Paul K. 1999a. „The Problem of the existence of theoretical entities“ in John Preston (ed.) *Paul K. Feyerabend: Knowledge, Science and Relativism. Philosophical Papers, Vol. 3*. Cambridge: Cambridge University Press : 16–49

Feyerabend, Paul K. 1999b. „Knowledge without foundations“ in John Preston (ed.) *Paul K. Feyerabend: Knowledge, Science and Relativism. Philosophical Papers, Vol. 3*.

Cambridge: Cambridge University Press : 50–77.

Flaherty, Michael G., Ellis, Carolyn. 1992. *Investigating Subjectivity. Research on Lived Experience*. London, New Delhi, SAGE Publications.

Friedman, Michael. 2001. *Dynamics of Reason*. Sanford, California: CSLI Publications.

- Fuller, Steve. 1991. *Social Epistemology*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Fuller, Steve. 2003. *Kuhn VS Popper*. Cambridge: Icon Books UK.
- Fuller, Steve. 2006. *The New Sociological Imagination*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Kantas, Immanuelis. 1982. *Grynojo proto kritika* (iš vokiečių kalbos vertė Romanas Plečkaitis). Vilnius: Mintis.
- Kantas, Immanuelis. 1991. *Sprendimo galios kritika* (iš vokiečių kalbos vertė Romanas Plečkaitis). Vilnius: Mintis.
- Kantas, Immanuelis. 1993. *Prolegomenai* (iš vokiečių kalbos vertė Romanas Plečkaitis). Vilnius: Mintis.
- Kekes, John. 1989. „Rationality and Logic“ in Shlomo Biderman and Ben-Ami Scharfstein (eds.) *Rationality in Question. On Eastern and Western Views of Rationality*. Leiden, New York, København, Köln: E. J. Brill: 3–18.
- Kierkegaard, Søren. 1995. *Baimė ir drebėjimas* (iš danų kalbos vertė Jolita Adomėnienė). Vilnius: Aidai.
- Knorr-Cetina, Karin D. 1981. *The Manufacture of Knowledge. An Essay on the Constructivist and Contextual Nature of Science*. Oxford, New York: Pergamon Press.
- Kuhn, Thomas S. 2003 [1962]. *Mokslo revoliucijų struktūra* (iš anglų kalbos vertė Ramutė Rybelienė). Vilnius: Pradai
- Kuhn, Thomas. 1970. *The Structure of Scientific Revolutions*. 2nd ed. Chicago: The University of Chicago Press.
- Landgrebe, Ludwig. 1991. „Reflections on the Schutz-Gurwitsch correspondence“, *Human Studies* 14: 107–27.
- Laudan, Larry. 1996. *Beyond Positivism and Relativism. Theory, Method, and Evidence*. Oxford: Westview Press, Inc.
- Latour, Bruno, Woolgar, Steve. 1979. *Laboratory Life. The Construction of Scientific Facts*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Latour, Bruno. 2004. *Mes niekada nebuovome modernūs* (iš prancūzų kalbos vertė Natalija Vyšniauskaitė). Vilnius: Homo Liber.
- Law, John. 2004. *After Method. Mess in social science research*. Abingdon, Oxon, New York: Routledge.
- Leidlmair, Karl. 2009. „Preface“ in Karl Leidlmair (ed.) *After Cognitivism. A Reassessment of Cognitive Science and Philosophy*. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer : vii–xiv.
- Lynch, Michael. 1993. *Scientific Practice and Ordinary Action: Ethnomethodology and Social Studies of Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lynch, Michael. 1999. „Silence in Context: Ethnomethodology and Social Theory“, *Human Studies* 22: 211–33.
- Locke, John. 2000. *Esė apie žmogaus intelektą* (iš anglų kalbos vertė Ramutė Rybelienė). Vilnius: Pradai.
- Losee, John. 2001. *A Historical Introduction to the Philosophy of Science* (fourth ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Mannheim, Karl. 1966. *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge* (transl. by Louis Wirth and Edward Shils). New York: Harcourt, Brace and World.
- Mannheim, Karl. 1971. *From Karl Mannheim* (ed. Kurt Wolff). New York: Oxford University Press.
- Marx, Karl. 1974. “Tezės apie Feuerbachą” kn. *Vokiečių ideologija* (iš vokiečių kalbos vertė A. Kanapeckas). Vilnius: Mintis.
- Meyers, Robert G. 2006. *Understanding Empiricism*. Chesham: ACUMEN.
- Merton, Robert K. 1968. *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.
- Mills, Charles Wright 1959. *The Sociological Imagination*. Harmondsworth: Penguin.
- Nickles, Thomas. 1978. „Scientific Discovery and the Future of Philosophy of Science“ in Thomas Nikles (ed.) *Scientific Discovery, Logic, and Rationality*. Dordrecht, Holland, Boston, USA, London, England: D. RFIDEL Publishing Company: 1–60.

Nickles, Thomas. 1991. „Preface“ in Steve Fuller *Social Epistemology*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press: vii–ix.

Nietzsche, Friedrich. 1995. *Linksmašis mokslas* (iš vokiečių kalbos vertė Alfonsas Tekorius). Vilnius: Pradai.

Nietzsche, Friedrich. 1996. *Apie moralės genealogiją* (iš vokiečių kalbos vertė Alfonsas Tekorius). Vilnius: Pradai.

Norkus, Zenonas. 2003. *Max Weber ir racionalus pasirinkimas* (iš vokiečių kalbos vertė Albinas Lozuraitis). Vilnius: Margi raštai.

Nozick, Robert. 1993. *The Nature of Rationality*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Parsons, Talcott. 1949a. *The Structure of the Social Action. A Study in Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers*. Glencoe, Ill.: The Free Press.

Parsons, Talcott. 1949b. „The Present Position and Prospects of Systematic Theory in Sociology“ in Talcott Parsons *Sociological Theory* (revised ed.). Glencoe, Illinois: The Free Press.

Pollner, Melvin. 1974. „Sociological and Common-Sense Models of the Labeling Process“ in Roy Turner (ed.) *Ethnomethodology. Selected Readings*. Middlesex, England: Penguin Education. 27–40.

Popper, Karl Raimund. 1998. *Atviroji visuomenė ir jos priešai* (iš anglų kalbos vertė Arvydas Šliogeris). Vilnius: Pradai.

Popper, Karl Raimund. 2002. *The Logic of Scientific Discovery*. London and New York: Routledge.

Putnam, Hilary. 1983. *Realism and Reason. Philosophical Papers, Vol. 3*. Cambridge: Cambridge University Press.

Putnam, Hilary. 1987. *The Many Faces of Realism. The Paul Carus Lectures*. LaSalle: Illinois: Open Court.

Putnam, Hilary. 1990. *Realism with a Human Face* (ed. by James Conant). Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harvard University Press.

Putnam, Hilary. 2002. *The Collapse of the*

Fact/Value Dichotomy. And Other Essays. Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harvard University Press.

Ritchie, Jack. 2008. *Understanding Naturalism*. Stocksfield: Acumen Publishing Limited.

Quine, W. V. O. 1961. *From a Logical Point of View. Nine Logiko-Philosophical Essays*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Quine, W. V. O. 1969. „Epistemology Naturalized“ in *Ontological Relativity and Other Essays*. New York: Columbia University Press: 69–0.

Rorty, Richard. 1979. *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton University Press.

Sayer, Andrew. 2000. *Realism and Social Science*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Sayer, Andrew. 2010. *Method in Social Science. A realist approach* (revised second ed.). London and New York: Routledge.

Sandywell, Barry. 1996. *Reflexivity and the Crisis of Western Reason. Logological Investigations, vol I*. London and New York: Routledge.

Searle, John R. 2001. *Rationality in Action*. Cambridge, Massachusetts, London, England: The MIT Press.

Sellars, Wilfrid. 1968. *Science and Metaphysics. Variations on Kantian Themes*. London: Routledge and Kegan Paul.

Sellars, Wilfrid. 1991. *Science, Perception and Reality*. Atascadero, California: Ridgeview Publishing Company.

Suppe, Frederick. 2000. „Definitions“ in W. H. Newton-Smith (ed.) *A Companion to the Philosophy of Science*. Malden, Mass., USA, Oxford, UK: Blackwell: 76–8.

Scharfstein, Ben-Ami. 1989. „On the Rationality of Context, or, How Rational Attention to Context Leads to Total, Irrational Relativity“ in Shlomo Biderman and Ben-Ami Scharfstein (eds.) *Rationality in Question. On Eastern and Western Views of Rationality*. Leiden, New York, København, Koln: E. J. Brill: 77–92.

Schutz, Alfred. 1962. *Collected Papers I. The*

Problem of Social Reality. The Hague / Boston / London: Martinus Nijhoff.

Schutz, Alfred. 1967. *The Phenomenology of the Social World* (trans. by George Walsh and Frederick Lehnert). Evanston, IL: Northwestern University Press.

Schutz, Alfred. 1978a. "Parson's Theory of Social Action: A Critical Review" in R. Grathoff (ed.) *The Theory of Social Action: The Correspondence of Alfred Schutz and Talcott Parsons* (Bloomington / London: Indiana University Press: 8–60.

Schutz, Alfred. 1978b. "You have to go a few steps further in radicalizing your theory: March 17. 1941." in R. Grathoff (ed.) *The Theory of Social Action: The Correspondence of Alfred Schutz and Talcott Parsons* (Bloomington / London: Indiana University Press: 95–106.

Schutz, Alfred. 1996. *Collected Papers IV* (ed. by Helmut Wagner and George Psathas in collaboration with Fred Kersten). The Hague / Boston / London: Martinus Nijhoff.

Sellars, Wilfrid. 1968. *Science and Metaphysics. Variations on Kantian Themes*. London and New York: Routledge and Kegan Paul.

Šliogeris, Arvydas. 2010. *Bulvės metafizika. Iš filosofo dienoraščių*. Vilnius: Apostrofa.

Toulmin, Stephen. 2001. *Return to Reason*. Cambridge, Mass., London, England: Harvard University Press.

Turner, Jonathan H. 1988. *A Theory of Social Interaction*. Stanford, California: Stanford University Press.

Turner, Stephen P. 2007. „Defining Discipline: Sociology and Its Philosophical Problems, From Its Classics to 1945“ in Stephen P. Turner and Mark W. Risjord, (eds.) *Philosophy of Anthropology and Sociology*. Oxford: NH: 3–70.

Weber, Max. 1990. "Mokslas kaip profesinis pašaukimas", *Problemos* 42: 69–82.

Turner, Stephen P. 2007. „Defining a Discipline: Sociology and Its Philosophical Problems, From Its Classics to 1945“ in Stephen P. Turner and Mark W. Risjord (eds.) *Philosophy of Anthropology and Sociology*. Oxford: NH: 3–69.

Toulmin, Stephen. 2001. *Return to Reason*.

Cambridge, Mass., London, England: Harvard University Press.

Quine, W. V. 1969. „Epistemology Naturalized“ in *Ontological Relativity and Other Essays*. New York: Columbia University Press.

Watson, Rod. 2009. *Analysing Practical and Professional Texts. A Naturalistic Approach*. Farnham, England, Burlington, USA: Ashgate Publishing Company.

Weber, Max. 1949. *The Methodology of the Social Sciences* (trans. and ed. Edward A. Shils and Henry A. Finch). New York: Free Press.

Weber, Max. 1978. *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology* (eds.: Guenther Roth and Claus Wittich). Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Weber, Max. 1990. „Mokslas kaip profesinis pašaukimas“ (iš vok. kalbos vertė Zenonas Norkus), *Problemos* 42: 69–82.

Weber, Max. 1997. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia* (iš vokiečių kalbos vertė Zenonas Norkus). Vilnius: Pradai.

Weber, Max. 2000. *Religijos sociologija* (iš vokiečių kalbos vertė Zenonas Norkus). Vilnius: Pradai.

Wilson, Thomas P. 2003. „Garfinkel's Radical Program“, *Research on Language and Social Interaction* 36 (4): 487–494.

Winch, Peter. 1990 [1958]. *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*. London: Routledge.

Wittgenstein, Ludwig. 1995a. *Tractatus Logico-Philosophicus* kn. Liudvikas Vitgenšteinas *Rinktiniai raštai* (iš vokiečių ir anglų kalbų vertė Rolandas Pavilionis). Vilnius: Mintis.

Wittgenstein, Ludwig. 1995b. *Filosofiniai tyrinėjimai* kn. Liudvikas Vitgenšteinas *Rinktiniai raštai* (iš vokiečių ir anglų kalbų vertė Rolandas Pavilionis). Vilnius: Mintis.

Wittgenstein, Ludwig. 2009. *Apie tikrumą* (iš vok. kalbos vertė Saulėnė Pučiliauskaitė). Vilnius: Baltos lankos.

Zammito, John. 2004. *A Nice Derangement of Epistemes. Post-Positivism in the Study of Science from Quine to Latour*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

ABSTRACT

THE PROBLEM OF RATIONALITY IN SOCIOLOGY

Rationality seems to be the meeting point of sociology and philosophy. “Rationality” is a controversial concept. Historically, the problems of rationality, normativity, social action, and meaning-adequacy in sociology have its closest relationships with epistemology. The aim of this essay is to articulate and explicate the parallel “problems of rationality” in sociology and philosophy. This is done in two parts. The first looks at sociologists’ attempts to articulate conceptually the relation between rationality and normativity. The problem of the relationship of rationality and normativity in sociology appears early in a classical and modern sociology but appears consequently in many more hidden ways in connection with epistemological naturalism. The article argues that the radical critique of epistemology and philosophy in contemporary neopraxiological empiricism is misdirected due to a misconception about the relationship between rationality and a priori.

Gauta: 2013 09 20

Pateikta spaudai: 2013 08 29

Sociologijos katedra,
Filosofijos fakultetas
Vilniaus universitetas,
Universiteto 9/1; LT-01513 Vilnius